

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

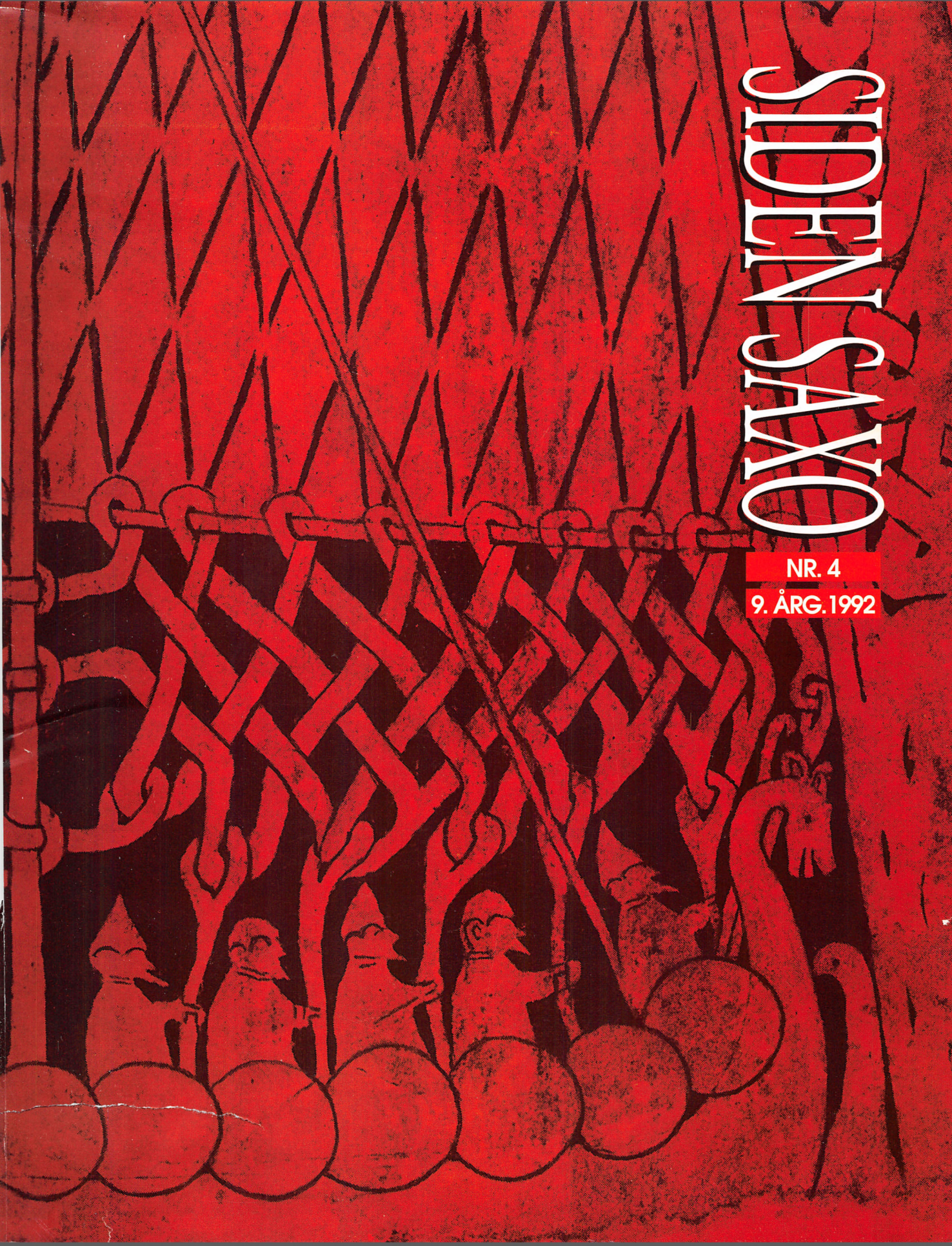
Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SIDEN SAXO

NR. 4

9. ÅRG. 1992

Udgiver: Rigsarkivet
Ansvarshavende redaktør:
Henrik Stevnsborg.
Øvrige redaktion: Bent
Blüdnikow, Poul Olsen og
Steen Ousager.

Redaktionspanel: Anders
Bøgh (Aarhus Universitet),
Søren Eigaard (Odense Uni-
versitet), Erik Gøbel (Rigs-
arkivet), Lotte Hedeager
(Københavns Universitet)
og Carsten Porskrog Ras-
mussen (Institut for grænse-
regionsforskning).

Lay-out: Kristin Wiborg
Tryk: Nofa-Print,
Helsingør.

ISSN: 01 09 6028

Abonnement: Tegnes ved
henvendelse til Rigsarkivet,
Rigsdagsgården 9, 1218
Kbh. K.
Telf.: 33 92 33 10
Giro nr.: 6 40 13 68
Abonnementet er løbende
indtil opsigelsen.

Pris: Årgang 1992 kr. 125,-
Løssalg pr. nr. kr. 40,-

Distribution:
Avispostkontoret

Flytning meddeles postkon-
toret.

Copyright Siden Saxo 1992

I ndhold

Det nordiske skib.....	2
<i>af Björn Varenius</i>	
Hvem blev kirkerne bygget til?.....	7
<i>af Axel Bolwig</i>	
Rigshofmesteren.....	10
<i>af Hans Henrik Appel</i>	
Fund: Tamilsager.....	17
<i>af Poul Olsen</i>	
Den ædleste statsmand, Danmark har fostret?.....	21
<i>af Claus Bjørn</i>	
At se sig selv i datid.....	27
<i>af Jørgen Jensen</i>	
Pigeliv og koneliv på landet.....	36
<i>af Anna Rasmussen</i>	
Uniformsmani.....	42
<i>af Karl Peder Pedersen</i>	
“En højst ubehagelig situation”.....	44
<i>af Per H. Hansen</i>	

Forsiden: Vikingskib på gotlandsk billedsten.

Efter Erik Nylén og Jan Peder Lamm, Bildsteine auf Gotland, 1981.

Kære Læser!

I 1992 skiftede Siden Saxo til et større format. Også magasinets udstyr er blevet forbedret. Alt dette har kun været muligt i kraft af generøs støtte fra Torben og Alice Frimodts Fond, Lillian og Dan Finks Fond, A/S Fehr & Co.s legat samt fra Kulturministeriets tipsmidler. For denne støtte bringer vi vor tak. Ligeledes takker vi for tilladelse til i dette nummer at gengive illustrationer fra Ole Højrup's bog om "Landbokvinden" samt fra "Danmarks Kirker".

Som i tidligere år indleder vi den nye årgang med et temanummer. Emnet er denne gang teknologi og historie. Den naive, men smukke, tegning af en u-båd på omslagets bagside er en forsmag på 1993-årgangens nummer 1.

Med venlig hilsen

Redaktionen

DET NORDISKE SKIB

Når man skal forklare fremkomsten af den avancerede teknologi i det klinkbyggede vikingeskib, kan man se, at argumenterne sædvanligvis følger et vist mønster. Skibene anses for at være indordnet i en lovmæssig udvikling, og det afgørende for deres tekniske stade er, hvor langt denne udvikling er nået. Det væsentlige i en sådan debat er ikke så meget, hvorfor skibet ser

ud som det gør, men hvordan det ser ud. Hvis vi trækker holdningen til teknologien hårdt op, så opdager vi, at vikingetogterne ikke kunne starte før omkring år 800, fordi skibene ikke kunne føre sejl før den tid. Man måtte altså vente utålmodigt på stranden, til "udviklingen" var nået så langt, at man kunne begive sig afsted.

Det behøver næppe at understreges, at dette ikke er en rimelig betragtning - om ikke andet, så fordi den gør det svært at forklare det nordiske skibsbyggeri i middelalderen. De fleste er enige om, at vikingetiden og tidlig middelalder repræsenterer en uovertruffen fase i klinkbådbyggeriets historie, og at den senere middelalder som følge deraf repræsenterer en lavere standard.

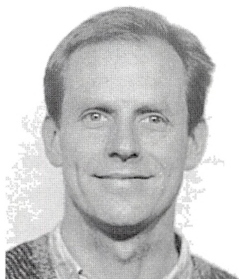
Ofte er det et klinkbygget vikingeskib, der symboliserer den tekniske og håndværksmæssige kunnen i den nordiske forhistorie. Den forbindelse, der samtidig eksisterer til udlandsfærd og eventyr, giver yderligere positive associationer. Om dette emne skriver dr. Björn Varenius fra Jönköping läns Museum.

nikken på? Ja, ud fra den antagelse, at i et lavteknologisk samfund (hvad de forhistoriske nordiske samfund trods alt må betegnes som) kan man ikke bare udskille dele af denne tids menneskers virkelighed og betragte delene separat. Ideelt burde hvert aspekt studeres i forhold til ethvert andet aspekt, og selv om dette er umuligt, så er det i et forsøg på at bedømme forhistorien ud fra samtidens menneskers horisont, at

tolkningen af arkæologisk materiale kan gøres meningsfuld.

Skridtet fra en sådan arkæologi til mentalitetsforskning er ikke langt, og dermed er vi inde på et emne, som i stigende grad er kommet i historieforskningens fokus. Fører vi diskussionen ind på spørgsmålet om det forhistoriske menneskes mentalitet, er det hensigtsmæssigt også at behandle sociale fænomener som f.eks. kulturelle konventioner. Ud fra denne synsvinkel bliver det naturligt at inddrage forskelligartet kildemateriale. Ikke mindst med eksemplet skib er situationen fordelagtig for sådanne studier, fordi skibe forekommer i forskellige typer af kilder, såvel skriftlige som ikonografiske.

Björn Varenius

MENTALITETS- FORSKNING

Eksisterer der da en anden måde at anskue tek-

KULTUREL KONVENTION

Betrakter vi det nordiske vikingetidsskib som

udtryk for en kulturel konvention, "skib", eller muligvis "nordisk skib", må den konkrete udførelse af forskellige detaljer på hver båd tolkes og opfattes inden for denne konvention. Intet på båden er udført tilfældigt, alt er betydningsfuldt på en eller anden måde. Man kan måske sammenligne med den traditionelle folkekræft, hvor de forskellige detaljer kan angive regional herkomst, civilstand eller social stilling.

Det nordiske skib optræder i kilder som skaldedkvad, sagaer, love, runeskrift og rune billeder, billedsten, mønter, "grafitti" (hvilket er et uheldigt udtryk for allehånde spredte ristninger), segl, kalkmalerier og i håndskriftilluminationer. Ydermere er skibet også blevet anvendt i det førkristne begravelsesritual, både som "beholder" for den døde og hans gravgaver og som en synlig markering oven på jorden i form af en skibssætning. Her gennemgås kortfattet fire typer af kil-

der: gotlandske billedsten, runesten, nordiske mønter, såkaldte Hedebymønter og hanseatisk bysegl.

DE GOTLANDSKE BILLEDSTEN

Hvad de gotlandske billedsten angår, kan man for det første konstatere, at de er meget populære som illustrationer i arkæologiske artikler. Maritimt interesserede forskere har også længe diskuteret stenenes skibsbilleder, og i særdeleshed har riggen stået i centrum for forskellige tolkningsforsøg.

En inddeling ud fra de billeder af skibe, der forekommer, har givet den nedenstående gruppering; men ud fra fundsammenhængen og de primære runeindskrifter foreslår jeg en omdatering af stenene:

Vikingskib på gotlandsk billedsten.

Efter Erik Nylén og Jan Peder Lamm, Bildsteine auf Gotland, 1981.

Gruppe I	400-tallet (robåde og fartøjer uden synlige fremdriftsmidler)
Gruppe II	500-700-tallet (sejlskibe med enkelt rig i mast og sejl)
Gruppe III	800-900-tallet (sejlskibe med afbildet midterskot i hanefod)
Gruppe IV	900-tallet (sejlskibe med skotnet under sejlet)

Det viser sig da, at udviklingen går mod et mere og mere standardiseret billede, som kendetegnes ved et ternet sejl, skjolde langs rælingen og bølger under båden. En markant forøgelse af skibe med våben kan konstateres allerede i overgangen mellem gruppe II og III, en tendens, som forstærkes yderligere i gruppe IV. Runer forekommer også i gruppe III og IV, dog ikke i noget større omfang. Det drejer sig om 20-25% af stenene i disse to grupper.

Når vi undersøger billedstenenes ikonografiske udvikling, så finder vi en markant stigning i antallet af scener i gruppe III og IV og desuden et udtalt nordisk og hedensk islæt i motiverne: ottebenede heste (Odins Sleipner), mænd i orme-grave, krigsskibe m.m. Disse motiver kan ses som en reaktion på et ydre tryk, en trussel mod egen integritet og identitet. Det hedenske præg på motiverne tyder på, at spørgsmålet drejer sig om "religion", og at man har mobiliseret et ideologisk forsvar mod ærkestiftet Hamburg-Bremens mission. Fra ærkestiftet udsendtes jo blandt mange andre også apostlen Ansgar. I over 250 år var der en direkte og målbevidst virksomhed for at sprede kristendommen i Norden, og der forekom adskillige hedenske modreaktioner. Det er på denne baggrund, at man skal se billedstenene. Deres yngste fase med kors og kristne bønner afspejler efter alt at dømme en fremgang for kristendomsforkæmperne. Det var øjensynlig lykkedes dem at overtage et vigtigt "massemedium".

RUNESTEN

Runestenene viser en udvikling, som i mangt og meget minder om billedstenenes. De gennemløber derfor også en forandring fra hedenske til kristne motiver og associationer. For vort emne

er det interessant, at skibe forekommer såvel på billeder som i tekst. I det sidstnævnte tilfælde ses dels omtale af selve skibet, dels af dets bemanning.

Et motiv, som tydeligt signaliserer "Hedensk!", er Tors fiskefangst, der forekommer på to runesten, en i Sverige og en i Danmark (Hørdum kirke, Nordjylland). Lige så tydeligt "Kristent!" er skibet, hvis mast og sejl er erstattet af et kors.

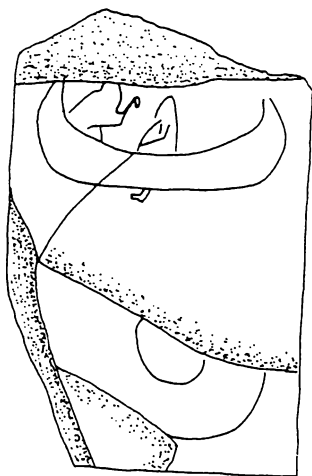
Runestenene omtaler skibe med to forskellige udtryk, "skib og knari", altså skib og knarr. En hævdvunden opfattelse har været, at "knarr" generelt betegner et lastfartøj. En dansk historiker, Rikke Malmros, har imidlertid afvist dette under henvisning til, hvorledes "knarr" anvendes på runesten og i skjaldekvad. Hun fandt frem til, at man i disse tidlige kilder anvender udtrykket om krigsskibe og har tolket dette som, at ordet "knarr" skiftede betydning i tiden 1000-1200. Mod denne spændende omfortolkning kan dog anføres, at det snarere er karakteren af kilderne, som har skiftet, ikke selve begrebets betydning.

Vi finder da, at "knarr" formodentlig har betydet det samme hele tiden, nemlig skib. De ældste kilder behandler hovedsagelig krigsskibe, og som følge deraf fremstår knarren som et sådant, men under højmiddelalderen får vi i større og større udstrækning belæg fra forretningsbreve og islandske sagaer, og dér mener man ofte lastfartøjer. Ordet "knarr" har med andre ord samme betydning som "skib", altså skib, men kan muligvis have en lydefterlignende oprindelse, lyden af træ mod træ, når båden bevæger sig i søen.

For besætningen anvendes ligeledes to forskellige begreber, "styrmand" og "skibari". Det førstnævnte hentyder til "skibsbefalende", og det sidstnævnte efter alt at dømme til "besætningsmand". Det er blevet diskuteret, om også "skibari" skulle betegne en form for befalende, men denne udlægning stemmer mindre godt med visse dele af runestenenes tekstindhold, f.eks. Ny Laskerstenen på Bornholm, hvor der tales om Halvard, som druknede ude med alle "skibare", d.v.s. hele besætningen.

HEDEBYMØNT

Hedebymønt er betegnelsen på den møntslagning som fandt sted omkring år 800, og som sandsynligvis har været henlagt til Hedeby. En

Sten fra Hørdum kirke med Tors fiskefangst.

ældre, men nu skrinlagt hypotese om, at mønten blev præget i Birka i Sverige, har givet anledning til det alternative og endnu anvendte navn Birkamønt. Af maritim interesse er 15 mønter med skibsmotiver.

Skibene findes i to hovedtyper, en type med ret stævn og uden våben, og en type med buet stævn, sædvanligvis sammen med skjolde. Man har diskuteret, hvorvidt skibet med den rette stævn skulle være en tidlig frisisk, såkaldt kog, men den norske arkæolog Arne Emil Christensen har vist, at denne antagelse ikke holder. Skibe med ret stævn afbildes gentagne gange i varierende sammenhænge i løbet af vikingetiden, men forekommer først langt senere på tysk eller frisisk område.

Det virker ikke troligt, at lokalt prægede vikingetidsmønter fremfor alt skulle have eksisteret for handelens skyld. Da møntprægning var et regale, et kongeligt privilegium, så kan det for en tronprætendent med falsk logik have været muligt at påberåbe sig kongeværdighed, hvis han lod præge mønter. Det er fremfor alt den symbolske værdi, som bliver attraktiv i en sådan situation.

Den politiske situation ved den dansk-frankiske grænse i begyndelsen af det niende århundrede kan give en rimelig forklaring. De frankiske rigsannaler taler om modsætninger mellem repræsentanter for forskellige danske slægter med ambitioner på overhøjhed over det sydjyske område.

En af dem, Harald Klak, stod den frankiske kejser nær og kan tænkes at have præget en del af mønterne, nemlig de, som efterligner frankiske mønter før 793. Disse bærer teksten CAROLVS (efter Karl den Store) på den ene side og DORSTAT (efter byen Dorestad) på den anden.

Haralds motiv turde have været at vise samhörighed med karolingernes rige og underkastelse over for kejseren.

De andre, billedrige mønter henter derimod deres motiver fra en ikonografisk tradition, hvis symbolik er nordisk orienteret og således snarere rettet mod at udtrykke modstand mod kejserdømmet. Den gruppe, som gjorde modstand mod frankerne, de såkaldte Godfredssønner, er stærke kandidater til denne udmøntning.

BYSEGL

Segl hører hjemme i en højmiddelalderlig, kommerciel sammenhæng, på mange måder adskilt fra det samfund, der frembragte billedstenene, runestenene og Hedebymønten. Seglet har fungeret som en ægthedsgaranti og blev føjet til forskellige traktater, forretningspapirer, breve og undertiden endda gods. Man kan tænke sig, at i

3 hanseatiske bysegl med koggen som motiv: Elbing 1242, Wismar 1256, Stralsund 1265.

Lübecks bysegl fra 1226.

et samfund med en lav grad af læsefærdighed har et segl mange gange været den eneste mulighed for at afgøre, hvor en vare stammede fra, og om den var ægte.

Adskillige af de hanseatiske kystbyer fører et skib i deres segl, og det skib, man valgte, kendetegnedes af en ret, eller fortrinsvis ret, køl, et ganske højbordet skrog og en styreindretning i form af et ror på agterstavnen. Der råder enighed om, at disse billeder forestiller en kog, d.v.s. Hansaens meget omtalte og noget overvurderede handelsfartøj. Elbing, Wismar, Stralsund, Gdansk, Harderwijk, Staveren, Kiel og Gollnov er eksempler på hansestæder, som i det 13.-14. århundrede indførte segl med kogbilleder.

Man vil lægge mærke til, at to vigtige byer mangler i opremsningen: Bergen men fremfor alt Lübeck. Begge disse afbilder ganske vist et skib i deres segl, men de har en svungen stævn, som krones af dyrehoveder, og i tilfældet Lübeck desuden et slags sideror. Hvad angår Bergen, er det måske ikke så mærkeligt, at man skiltes med et vikingeskib med tanke på byens forhanseatiske historie, men for Lübecks vedkommende har dette været sværere at acceptere. Inden for tysk forskning har man med eftertryk argumenteret for, at også det segl forestiller en kog.

Ræsonnerer man i stedet for ud fra den tankegang, at seglets symbolik snarere giver mening på et emotionelt end på et teknisk plan, bliver det mere interessant at stille Elbing, Wismar og de andre stæder med uomtvistelige kogsejl op mod Lübeck. Hvorfor ligner så mange stæders sejl hinanden, og hvorfor afviger just Lübeck,

som ellers anses for at være Hansaens førende by?

Vi kan gå ud fra, at de førstnævnte stæders valg af segl er tilsigtet. Det ensartede valg af symboler kan udtrykke fælles interesser, samhørighed og gensidig afhængighed, netop sådan som Hansaen var organiseret. Med tanke på at koggen, i den form vi her diskuterer den, har været en relativ "ny" bådtype i det 13. århundrede, kan man antage, at den har formidlet begreber som "ny-modens", "moderne", "samfundstilpasset" etc.

Det er på denne baggrund, at Lübecks segl bliver interessant. Man har valgt et skibssymbol, som adskiller sig fra de øvrige stæders, og når seglet fornyes, hvilket sker flere gange i det 13. århundrede, sørger man desuden for, at alle særprægede detaljer genfindes i den nye version. Hvis man kan acceptere, at det lybske segl faktisk forsøger at gengive et vikingeskib, så udtrykker dette skib "gammeldags" og "gammel oprindelse" og associerer måske også til "handlekraft" (dådkraft) eller lignende. Spørger man sig, hvorfor dette har været nødvendigt, må man huske på, at Lübeck anlagdes så sent som i midten af det 12. århundrede, medens derimod flere af de andre stæder er af betydelig ældre oprindelse. For at legitimere sit krav på stillingen som Hansaens førende by har man således med vikingeskibet som symbol forsøgt at føre sine rødder helt tilbage til det 150 år ældre Slesvig og måske oven i købet til vikingernes Hedeby. Det er ingen ligegyldig dekoration, vi møder, men et værdiladet symbol. Allerede i det 13. århundrede finder vi således vikingeskibet anvendt som en kliché om en svunden tid. Det er den samme rolle, det forsætter spiller.

LITTERATUR

Björn Varenius. Det nordiska skeppet. Teknologi och samhällsstrategi i vikingatid och medeltid. 1992.

H VEM BLEV

KIRKERNE BYGGET TIL?

Idag er man ikke i tvivl om, at vores gamle landsbykirker blev opført af stormændene. Men for hvem blev de bygget? Universitetslektor Axel Bolvig giver sit svar ud fra den fysiske rumindretning af trækirkerne og siden de romanske stenkirker.

De tidlige trækirker var ganske små og deres fladeareal - på størrelse med en almindelig opholdsstue - var så afmålt, at de kun kan have haft begrænsede funktioner. Trækirkerne har først og fremmest været gravsted for kirkeejerne. De fleste af sakramenterne, bl.a. dåben, må oprindeligt have været forbeholdt bisperne i domkirkerne. Da dåbssakramentet i løbet af 1100-tallet imidlertid blev uddelegeret til de lokale kirker,

opstod behovet for et helt nyt kirkerum, der orienterede sig omkring det nye nødvendige inventar: døbefonten.

Opnåelse af dåbsrettighederne har været den væsentligste årsag til det omfattende stenkirkebyggeri i 1100-1200-tallet. Vi må ikke glemme betydningen af dåben. Således siger den allerførste paragraf i Jyske Lov, at udøbt barn kan ikke arve. Ejendomsretten blev således knyttet til barnedåben.

Butterup Kirke.

*Foto: Chr. Axel Jensen
1903.*

*Gengivet efter Danmarks
Kirker, Holbæk amt.
Nationalmuseet 1979,*

De nyrejste stenkirkers skib bestod tilsyneladende som en fast regel af murede bænke langs nord- og sydvæggen, et særligt opbygget siddearrangement i vestenden, og i midteraksen stod døbefonten på et stort trinopbygget podium. I en middelstor landsbykirke kan der have været ialt ca. 30 meter vægbænk, hvilket giver siddeplads til et halvt hundrede personer.

Hvis vi med de fleste historikere antager, at Danmarks befolkning i 1100-1200-tallet var omkring 1 million og fordeler denne million på de ca. 2000 romanske sognekirker, bliver resultatet 500 personer pr. kirke, hvori der fysisk og faktisk kun er plads til et halvt hundrede stykker. Selv med fratrækkelse af børn, syge og andre, som af en eller anden grund var forhindret i at komme til gudstjenesten, er misforholdet mellem pladsens og menighedens størrelse påfaldende.

De lokale romanske sognekirker var simpelt hen ikke skabt og udformet til at fungere som det Gudshus, hvori alle sognets beboere samledes som menighed om søndagen til gudstjeneste.

FULDBORGERE

Skibet, "menighedens" afdeling, var eksklusivt i romansk tid. Det kan kun være beregnet for en bestemt befolkningsgruppe, nemlig samfundets fuldborgere - den eksklusive tolvmandsforening af frie bønder.

Det er anslået, at landbosamfundets fuldborgere udgjorde en 3-4% af hele landbefolkningen. Ud af en befolkning på en million svarer det til 30-40.000 fuldborgere i datidens Danmark, hvilket i gennemsnit giver 15-20 for hver af de 2000 stenkirker. Med ægtefæller og et par voksne børn vil disse fuldborgere - stadig i gennemsnitlige tal - netop udfylde de - ligeledes i gennemsnit beregnede - 50 pladser langs skibets vægbænke.

Det ser ud til at være et halsløst forsøg at regne med gennemsnit, da kirkerne varierer i størrelse, og da fordelingen af fuldborgere ikke har været ensartet landet over. Men hvis de romanske kirker faktisk kun var forbeholdt fuldborgerne, kan kirkernes størrelse modsætningsvis sige noget om den geografiske fordeling af disse frie bønder.

Arkæologiske undersøgelser i den lille vestsjællandske Butterup kirke viser, at kirkerummet var forbeholdt et mindretal af sognets befolkning, der ikke overskred antallet af siddepladser. Skibet var på kun 58 kvadratmeter. På de murede vægbænke kunne der maksimalt sidde 50 tætpakkede personer. I modsætning til det resterende gulv var belægningen uden for dørene og foran vægbænkene næsten helt bortslidt, hvilket viser, at folk ikke nævneværdigt har benyttet det øvrige gulvareal hverken stående eller på løse skamler. Kun bænke blev anvendt. De må have været forbeholdt nogle få udvalgte husstande.

Omkring år 1300 har man opmuret et ekstra sæt bænke foran de gamle langs væggene. Ved at indrette en 1. og 2. parket til dåbshandlingen, som foregik ophøjet på podiet i midteraksen, blev der skaffet yderligere plads til godt et dusin, svarende til to-tre husstande. Ændrede jordbesiddelsesforhold har vel øget antallet af jordejere, som havde et naturligt krav på og status til at benytte kirken.

BYGHERRER

I Gundsømagle kirke fra o. 1100 ved Roskilde

fjord var der oprindelig slet ingen vægbænke langs skibets sider, men kun i vestenden, bygherrens afdeling. Måske kan det tolkes som et udtryk for hans enerådende dominans i kirken.

Flere forhold peger på, at kirkernes størrelse er omvendt proportional med bygherrens jordtiliggende. De romanske landsbykirker i Sorø amt er gennemgående ikke særlig store, men det var netop i hjertet af Sorø amt, at en af Danmarks rigeste slægter, Hviderne, holdt til. Kirkearkitekturens herskabssymbol ligger med andre ord ikke i størrelsen eller udstrækningen, men i afmåltheden, eksklusiviteten.

Hvis man holder fast ved den ovennævnte opfattelse, at kirkernes størrelse står i et omvendt proportionalt forhold til bygherrenes jordtilliggende eller i et proportionalt forhold til antallet af frie bønder i sognet, bør kirkerne kunne benyttes som kilde til socialhistorien.

De jyske landsbykirker er almindeligvis større end de sjællandske. Således er antallet af siddepladser i kirkerne i det jyske Hornum herred i gennemsnit 66, hvis vi sætter en siddeplads til en halv meter. På Salling kunne i gennemsnit sidde 61, mens antallet for Slagelse og Alsted herreder var 49 og 52.

Uanset at de jyske kirker gennemsnitlig er en del større end de sjællandske, således som det fremgår af de ovenstående tal, så kan de langt fra rumme den "lokale befolkning" som et menighedens forsamlingshus, forudsat at også de jyske kirker som de sjællandske var bygget op med murede vægbænke omkring døbefonten. De har gennemsnitlig kunnet rumme nogle flere frie bønder med familie - og det med langt større variationer i antal fra egne til egen.

JYDER OG SJÆLLÆNDERE

Dette er et bastant forsøg at regne med gennemsnit, der ikke tager højde for folks almindelige byggelyst, religiøse hengivenhed og interne kapsestrid, men den helt dominerende størrelsesforskel til de jyske kirkers favør må også kræve et bastant svar, d.v.s. et svar som peger på nogle generelle strukturelle forskelle de to landsdele imellem - strukturer inden for hvilke de enkelte bygherrer naturligvis har vist stor variationslyst.

Desværre er kildematerialet for især Jyllands vedkommende så magert, at det ikke er muligt at sige noget præcist om ejendomsforholdene på

halvøen. Mens storgodser er konstateret på Sjælland som en udbredt drifts- og besiddelsesform, er omfanget af deres udbredelse i andre dele af landet uvis.

Ved en tilbageprojicering fra senere århundreder, hvor der i Jylland var langt flere selvejere end på Sjælland med dets vidt udbredte fæstesystem, er det rimeligt at forestille sig, at som kirkestørrelsen i Jylland varierer stærkt men gennemgående overgår den sjællandske, således har der på halvøen også været større variation i besiddelsesforholdene med relativt færre storgodskoncentrationer og tilsvarende flere "proprietærgårde", d.v.s. et procentvis større antal frie bønder, der uanset vekslende økonomisk formåen havde lige stilling på tinge og lige krav på kirkelig betjening og måske lige del i selve kirkebygningen.

På Sjælland var bygherren typisk en enkelt stormand, som ofte lod sig afbilde som kirkestifter i kalkmalerierne. I Jylland var det snarest en lille gruppe af mindre jordejere, som stod for kirkens opførelse, og som havde en større eller mindre anpart i Gudshuset. Og karakteristisk finder vi aldrig på halvøen personlige stifterbilleder.

Til gengæld byggede jyderne flottere og større end sjællænderne.

LITTERATUR

Axel Bolvig, Kirkekunstens storhedstid - om kirker og kunst i Danmark i romansk tid. Gyldendal 1992.

Butterup Kirkes i Merløse herred. Foto Victor Hermansen 1947.

Gengivet efter Danmarks Kirker, Holbæk amt.

Nationalmuseet 1979,

RIGS HOFMESTEREN

Med fordrivelsen af Christiern II i 1523 kulminerede herremændenes mangeårige bestræbelser på at sikre sig privilegier og frihed for kongemagtens indblanding i forholdet til deres fæstebønder. Efterfølgeren Frederik I måtte i sin håndfæstning gå med til flere indskrænkninger i kongemagtens varetagelse af retsplejen. En af de få herremænd, der forstod det farlige i denne udvikling, var Frederik I's rigshofmester Mogens Gøye. Om denne rigshofmester, landets højeste embedsmand og kongens stedfortræder, handler Hans Henrik Appels artikel.

Hans Henrik Appel

Mogens Gøye var ikke blot tidens største godsejer med over 1000 bondegårde og 10 herregårde; i kraft af flere fremtrædende politiske embeder var han en nøglefigur i dansk politik igennem hele 40 år.

Allerede omkring 1503 - under kong Hans - fik han sæde i rigsrådet, og han stod for administrationen af de to hovedlen Tordrup og Ålborghus (Jyllands største administrative enhed). Sidstnævnte len fik han dog under Christiern II udskiftet med Skanderborg len, der lå tæt ved både hans andet len Tordrup og hans private jyske godser.

Også under Christiern II nød Mogens Gøye tillid. I 1514 blev han sendt til Bruxelles for som kongens stedfortræder at blive viet til prinsesse Elisabeth; han opnåede titel af rigsmarsk; og i 1522 blev han sendt på rettertingsrejse i Jylland for at håndhæve Christierns nye lov. Mogens Gøye kviede sig da også længe ved at slutte sig til oprøret mod Christiern, og først da Frederik I's

hær stod for døren i marts 1523, opsagde han ham modvilligt sin troskab.

Ikke desto mindre valgte Frederik I at udnævne Mogens Gøye til rigshofmester. Måske for at knytte en af Christiern II's mest betydningsfulde støtter til sig, måske fordi han indså, at Mogens Gøye i modsætning til de fleste andre stormænd var tilhænger af en stærk centralmagt.

I hvert fald oprådte Mogens Gøye snart blandt kongens nærmeste rådgivere, og han var formentlig en af drivkræfterne bag en række forordninger og privilegier, der i den første tid oven på magtskiftet skulle tjene til at berolige bondebefolkningen. Der blev bl.a. udsendt en forordning, som skulle sikre bønder mod vilkårlig udvisning af deres gårde - også selvom centralmagten hermed blandede sig direkte i forholdet mellem herremænd og fæstebonde.

LUTHERANEREN MOGENS GØYE

Mogens Gøye var upopulær blandt de fleste af sine standsfæller. Meget tyder på, at han imod rigsrådslertallets vilje sad retterting på kongens vegne og dermed hjalp bønder til deres ret - og de omtalte forordninger har næppe heller været populære hos de mere egenrådige herremænd.

Desuden bekendte Mogens Gøye sig allerede i

1526 som en af de første ledende personer i landet åbent til lutherdommen. Det var således Mogens Gøyes hofnar, der samme år spottende drev karmelittermunken Poul Helgesen - reformatorernes mest kompetente modstander - fra hoffet, da denne foran konge og stormænd prædikede mod "lutheriets gift".

Mogens Gøye blev efterhånden en markant figur i kampen mod den katolske kirke. Han var med til at fordrive munke fra deres klostre, han viderebragte bøndernes klager over dårlig kirkebetjening og modvilje mod at betale tiende til kongen, og han sørgede for at indsætte lutherske prædikanter, hvor han kunne komme af sted med det. Desuden menes den danske udgave af det kendte reformations-stridsskrift "Adser Smed og Peder Bonde" at være udarbejdet af præsten Peder Thommesen, der var beskikket af netop Mogens Gøye.

Samtidig med at Mogens Gøye søgte at styrke kongemagtens position som rettens håndhæver, stillede han sig altså i spidsen for de reformatoriske angreb på den katolske kirke. Dette skyldes givetvis hans forståelse for, hvad der rørte sig i den menige befolkning; en forståelse, som vi kan få et indtryk af gennem en række overleverede indberetninger fra Mogens Gøyes egen hånd, samt fra landsdommeren Mogens Munk og lavadelsmanden Jens Hvas i forbindelse med et bondeopløb i Viborg 1531.

*Modstående side:
Forhandlinger på tinge.
Træsnit fra Olaus
Magnus: Historie om de
nordiske Folk, Rom 1555.
Bondeopløbet i Viborg var
velorganiseret og benyttede
sig bl.a. af tinginstitutionens
forhandlingsrammer.*

*Budstikken går. Træsnit
fra Olaus Magnus: Historie
om de nordiske Folk,
Rom 1555. En af de
måder, hvorpå oprørske
bønder kunne mobilisere
støtte i naboegnene, var
ved at lade budstikken gå.*

BONDEOPLØBET 1531

Opløbet i Viborg begyndte i forbindelse med det årlige St. Mauritius marked, den 22. september. Dette marked, der fandt sted kort efter høsten, var overmåde populært. Mange folk strømmede til byen, og handelen var livlig, endda så livlig, at man i 1520 nedlagde forbud mod at opføre boder og kramboder uden for byens porte; disse boder gjorde det nemlig sværere for byens borgere at konkurrere og for den kongelige embedsmand at opkræve told. Den store tilstrømning af handlende lokkede også gøglere, agitatorer og andet godtfolk til byen.

Der har givervis fundet livlige diskussioner sted om tidens aktuelle spørgsmål. For bønderne må det også have vakt til eftertanke, at evangeliske prædikanter i 1530 havde overtaget Viborg domkirke trods Viborgbispens Jørgen Friis' modstand.

ADELSFRUEN OG DE 20 SPYD

Den umiddelbare anledning til opløbet i 1531 var angiveligt toldopkrævningen, der fra 1523 var blevet varetaget af Mogens Munk, en af initiativtagerne til oprøret mod Christiern II. Bønderne hævdede, at Mogens Munk beskattede dem uretmæssigt, mens han på sin side ikke mente, at han havde handlet anderledes end sine forgængere.

Vel i anledning af denne uoverensstemmelse havde Mogens Munks svende anholdt en bonde, og denne anholdelse satte tilsyneladende fart i begivenhederne. En bonde og hans søn begyndte urolighederne, og bønderne samlede sig hurtigt om en "formand", der stillede sig op på et dige med en hat på et spyd.

Da Mogens Munk skulle identificere uromagerne, fortalte han, at denne formand var bror til en bonde, som den biskoppelige lensmand på Østrup, Jacob Lykke, havde ladet hænge, og at han formodentlig boede i Mogens Gøyes len. Måske har Munk hermed villet insinuere, at Mogens Gøyes "bondevenlighed" førte til ballade, måske har han blot tænkt på, at Østrup lå i Gøyes hovedlen Tordrup.

Bønderne flyttede deres forsamling til en mark, hvor en bonde stillede sig op og talte til dem. Der blev valgt en ny formand, og denne udtog

fire mand, der fulgte ham hen til Mogens Munks hustru. En af mændene jog et spyd i jorden for adelsfruens fødder, og han sagde, at hvis ikke den anholdte bonde blev løsladt, ville de spidde hende på 20 spyd og bære hende rundt i byen. Nu kom der flere bønder til, og det endte med, at Mogens Munk kun med nød og næppe undslap mængden, tilsyneladende hjulpet af lavadelsmanden Jens Hvas. Hvorledes adelsfruen undgik at blive spiddet, vides ikke.

VANVITTIGE FOLK

Dette var dog kun begyndelsen til opløbet. Bønderne satte hinanden stævne til næste landsting, og Mogens Munk så sig nødsaget til at spørge Mogens Gøye, hvad han skulle stille op. Mogens Gøye rådede ham til at holde sig væk og i stedet lade Jens Hvas optræde som landsdommer. Selv skulle Mogens Gøye nok sørge for at sende sine fogder og tjenere til landstinget; folk, som han vidste, kunne vinde gehør blandt almuen og forhandle med den. Desuden ville Mogens Gøye skrive til forsamlingen, at hvis den indgav sine klagemål over Mogens Munk, ville disse blive forelagt kongen. Dermed mente han, at opløbet kunne bremses.

Da Mogens Gøye i første omgang ikke hørte noget nyt om landstingsforhandlingerne, tog han det som tegn på, at hans folk var ved at få gemytterne dæmpet. Der var da også en del af bønderne, der havde bifaldet hans løfte om at lade kongen tage sig af sagen, men der var også andre, der ikke havde gjort det, "navnlig en hob løst pjaltede og vanvittige folk, som vide intet uden at råbe og skrige".

Resultatet var blevet, at almuen ville samles påny til næste landsting, og i mellemtiden ville den sende bud til endnu flere herredsting og opfordre dem til at slutte sig til opløbet. Det var en streg i regningen for Mogens Gøye, og hans beskrivelse af de vanvittige folk, der råbte og skreg, bærer da også præg af bitterhed.

At landstingsforhandlingerne ikke har været helt så kaotiske, fremgår af Mogens Munks beskrivelse af dem. Der havde samlet sig 1000 bønder fra Viborgs naboherreder samt det øvrige Himmerland. Der var dog også repræsentanter fra 7 andre herreder. Bønderne var gået til side herredsviis for at sikre sig imod spioner (Mogens Gøyes?), der ikke ville gøre fælles sag

med dem; og hvis de fandt nogen, ville de gen-nembore dem med 20 spyd.

Trods standardtruslen om de 20 spyd var det lykkedes Mogens Munk at få at vide, at bønderne var begyndt at ruste sig. Til hver 20 mand ville de skaffe 4 geværer, 6 armbrøster og 10 spyd og forke.

EN KRISTEN HERRE OG KONGE

Mogens Gøye lod sig ikke gå på af, at hans forholdsregler i første omgang var slået fejl. Han rådførte sig med lensmanden på Kalø, Erik Banner, og Århusbispen Ove Bille. Han foreslog derefter, at Frederik I skulle sende et åbent brev til landstinget - og han foreslog desuden, hvad der skulle stå i brevet.

Frederik I skulle udtrykke sin forundring over, at bønderne lavede sådanne forsamlinger, når de ikke tidligere havde bragt deres klagemål for ham. Han skulle opfordre dem til at gå hver til sit og sende ham deres klager, så skulle han nok tage sig af sagen, "som en kristen herre og konge sine undersåtter pligtig er og bør at gøre".

Frederik I har dog ikke helt haft tillid til denne fremgangsmåde. I et brev til Mogens Gøye tilbød han at sende landsknægte til Jylland, vel først og fremmest i lyset af truslen fra Christiern II, men også for at man kunne "være almuen

mægtig", som han selv udtrykte det i 1525. Mogens Munk støttede ham deri, men Mogens Gøye frarådede det kraftigt med henvisning til stemningen blandt bønderne. I stedet anbefalede han kongen at tage til Kolding, for hvis blot bønderne hørte, at deres konge var i nærheden, så skulle brevet nok stille dem tilfreds.

Når Mogens Gøye kunne være så overbevist herom kun få dage efter sin fiasko, hang det bl.a. sammen med, at nogle bønder havde bedt ham og Erik Banner om at møde op på landstinget - hans eget brev havde altså vakt til eftertanke i visse kredse, så hvad ville et kongebrev ikke kunne udrette?

LOV OG RET

Denne gang havde Mogens Gøye held med sin taktik. Efter at kongens brev - og en ny udgave af Mogens Gøyes gamle - var blevet oplæst, opfordrede Jens Hvas almuen til at træde til side og diskutere sagen. Efter kort tid vendte de tilbage og tilsagde Frederik I deres troskab, og - hvad der er nok så bemærkelsesværdigt - de takkede Mogens Gøye og andre gode mænd, der havde siddet retterting på kongens vegne og skikket dem lov og ret. Det var altså gennem denne funktion, at Mogens Gøye havde opnået sin autoritet.

Tyranniske fogder. Træsnit fra Olaus Magnus: Historie om de nordiske Folk, Rom 1555. Kongens og godsejernes fogder kunne fare hårdt og brutalt frem i opkrævningen af skatter og afgifter. De kunne dog også være med til at sikre et gnidningsløst forhold til bondebefolkningen. Fogderne udgjorde således et vigtigt bindeled mellem bonde og herremand, et bindeled, som Mogens Gøye forstod at benytte sig af.

Frederik I. Maleri af
Jacob Bink 1539
Frederiksborgmuseet.

REGNSKABETS TIME

Selv om både Mogens Munk og Mogens Gøye angav toldoprævningen som den umiddelbare anledning til opløbet, var de begge enige om, at bønderne ikke ville have reageret sådan, hvis ikke Christiern II havde haft sine spejdere iblandt dem. Mogens Munk havde således kendskab til, at hele 14 spejdere havde været i Ribe i forbindelse med en markedsdag der, og at de havde forårsaget stort mytteri blandt almuen. Man kunne derfor regne med, at den Christiern II-venlige Viborgborgmester Per Stubs venner og slægtninge havde været med til at hidse gemytterne op på St. Mauritius markedet.

Endvidere havde Christiern II blot en måneds tid tidligere udsendt en proklamation, hvori han

tegnede billedet af sig selv som den rette konge, der ville komme tilbage og genoprette retfærdighed og samfundets oprindelige tilstand. Med udsigten hertil var bønderne ikke til sinds at affinde sig med ret meget.

Man kan gætte på, at også gamle uretfærdigheder er blevet kaldt frem i erindringen, her hvor regnskabet time tilsyneladende nærmede sig. Eksempelvis havde en af opløbets formænd jo oplevet, at Jacob Lykke havde hængt hans broder.

Mogens Gøye forstod tilsyneladende, at man ikke kunne skabe stabilitet ved at møde bondeuroen med rå magt. Den mest effektive måde, hvorpå man kunne imødegå Christiern II's propaganda, var ved at vise bønderne, at Frederik I var den rette, retfærdige konge; ved at vise dem, at Frederik I beskyttede dem mod adelig griskhed og vilkårlighed.

Hvor effektiv denne fremgangsmåde end var, var den næppe populær i alle adelskredse. Mogens Munk var så forbitret over, at Jens Hvas blev indsat i hans sted, at han beskyldte ham for at stå bag oprøret. Jens Hvas bad derfor kongen om at stole på Mogens Gøye og Erik Banner i denne sag, for - som han sagde - almuen vil kun lytte til disse to. Begivenhederne omkring Viborg i 1531 tegner således et billede af en politisk klarsynet Mogens Gøye over for en kortsynet, standsegoistisk adelsmajoritet, personificeret af Mogens Munk.

GREVENS FEJDE

Mogens Gøyes politik led et midlertidigt nederlag ved Frederik I's død i 1533, da hovedparten af rigsrådet nægtede at vælge en ny konge. De ville i stedet styre landet selv, således at de kunne stabilisere den katolske kirkes efterhånden vaklende position. Rigsrådsstyret varede imidlertid kun et års tid. Da grev Christoffer af Oldenburg på Lübecks og Malmøs foranledning erobrede Østdanmark med henblik på at genindsætte Christiern II, fik Mogens Gøye en modstræbende jysk adel med til at vælge Frederik I's lutheranske søn hertug Christian til konge.

I den efterfølgende borgerkrig gjorde bl.a. bondebefolkningen i Jylland oprør mod adelen - bortset fra i Østjylland, hvor Mogens Gøye og hans meningsfæller indtog en dominerende position som lensmænd og storgodsejere.

Da hertug Christian i 1536 trak sig sejrrigt ud af krigen som kong Christian III af Danmark, afskaffede han den katolske kirke ved en luthersk reformation, og han tog kort tid efter på retteringsrejse blandt de jyske bønder. Christian III forstod betydningen af en centralmagt, der var garant for retssikkerheden.

BONDEPOLITIKEREN MOGENS GØYE

Mogens Gøye var selv en hård herremand og en af adelsvældens trofaste støtter. Men han havde en forståelse af, at adelsvælden ikke kunne bygge på enkelte herremænds vilkårlighed; der måtte en stærk adelsdomineret centralmagt til at sætte faste rammer for samfundet.

Christiern II's rådgiver Mor Sigbrit skulle efter

sigende have beskyldt Mogens Gøye for at spille "konge af Nørrejylland". Hvor øvrighedsmagten i andre dele af Jylland var delt mellem mange mindre herremænd, skiftende lensmænd og kirken, så indtog Mogens Gøye da også en særdeles magtfuld position i Østjylland; han ejede store sammenhængende godser og administrerede de to vigtige hovedlen Tordrup og Skanderborg, samtidig med at han på kongens vegne sad retterting.

Den uddelegering af øvrighedsmagt til herremændene på kongemagtens bekostning, der havde fundet sted fra midten af 1400-tallet, og som kulminerede med Frederik I's håndfæstning, ændrede derfor ikke væsentligt på, hvilken person der repræsenterede øvrighedsmagten i Århus stift; Mogens Gøye fungerede her både som altdominerende herremand og som kongelig lensmand. Samtidig har bøndernes retssik-

Christiern II på koloreret træsnit fra ca. 1530. Fredriksborgmuseet.

Af Mogens Gøye findes der ikke andre afbildninger end denne ligsten fra Voldum Kirke, hvor han er flankeret af sine to hustruer. Efter Schultz Danmarks-historie II.

kerhed sikkert også været større her end andre steder; for hvilken fremmed herremand turde forgribe sig på den mægtige Mogens Gøyes bønder og ejendom?

Mogens Gøyes position var ikke enestående. Det er karakteristisk for Østjylland, at det var de store, lokale godsmagnater, der ofte i flere generationer sad på de vigtige slotslen. I Nord- og Vestjylland var der ikke nær så mange samlede storgodser, ligesom lensforholdene var langt mere ustabile. Det er da også i disse områder, at Christiern II's propaganda vandt størst genklang, ligesom det var her, bønderne rejste sig under Grevens fejde.

Ud over at øvrighedsmagtens position har været mere markant i Østjylland på grund af de stabile gods- og lensforhold, har dens relationer

til bondestanden givetvis været bedre udviklet end i Nord- og Vestjylland. Således måtte en Mogens Gøye nødvendigvis have et veludbygget net af fogder og embedsmænd blandt bondebefolkningen for at kunne administrere sit imperium; en gruppe, der godt nok hørte til i bondestanden, men som identificerede sig med Mogens Gøyes interesser.

Gennem dette netværk kunne Mogens Gøye følge med i, hvad der rørte sig blandt bønderne, ligesom han gennem det havde en mulighed for at påvirke menigmand. Det var dette netværk, han benyttede sig af ved opløbet i Viborg 1531. I første omgang havde hans folk godt nok svært ved at slå igennem over for de mere oprørske elementer, men i sidste ende gjorde den prestige, som hans bønder nød inden for bondestanden, udslaget.

For Mogens Gøye, der i kraft af sin position forstod nødvendigheden af bondebefolkningens retssikkerhed, var en stærk kongemagt en nødvendighed. Og følgelig måtte Luthers opfattelse af, at kirken ikke burde blande sig i den verdslige øvrigheds magtudøvelse (idet denne var indsat af Gud og derfor kun var ansvarlig over for ham), forekomme rigshofmesteren indlysende rigtig.

Det var derfor kun naturligt, at Mogens Gøye selv gik ind og ledede angrebene på den katolske kirke i Århus stift - og at 1520ernes og 30ernes uro i Østjylland i det hele taget fik et rent antikirkeligt præg. I det øvrige Jylland var spillet om øvrighedsmagten, og navnlig kongemagten, langt mere kompliceret.

T Fund AMILSAGER

Dommeren - byfogden - i Tranquebar havde som alle andre dommere i det danske kongerige i 1700-tallet at rette sig efter Loven, nemlig Christian V's Danske Lov fra 1683. Danske Lov var for sin tid et imponerende lovarbejde, der også i udlandet høstede megen ros. Men den var skrevet for at blive anvendt i Danmark, ikke i et samfund som det indiske, der ikke blot geografisk, men også socialt, religiøst, nationalitets- og racemæssigt samt sprogligt lå endog meget langt borte.

Ligheder var der imidlertid også. Byfoged Erik Jensen Holm, der beklædte dommersædet i Tranquebar i 1730erne, havde for vane undertiden at indlede sine domme med betragtninger over den menneskelige natur. En af dem - i en sag, der handlede om det svind, der opstod, når lærredsværnerne skulle have deres produkter vasket - indleder en kendelse, afsagt den 9. juli 1735: "At de sorte mennesker fornemmelig er af sådan art og væsen, at de før skulle lade sig pine til døde, end bekende eller sige noget om deres medbrødre, når de indbyrdes har begået nogen strafværdig gerning, det

Indtil 1845 optrådte tamiler jævnlige i det danske retssystem, men i dette år blev de danske kolonier i Ostindien solgt til englænderne, og de tamilske sager har derefter kun været få. Ved bytinget i den dansk-ostindiske koloni Tranquebar var de derimod i 1700-tallet daglig kost, men ikke uden problemer. Arkivar Poul Erik Olsen har kigget i retsprotokollerne.

er en ganske vel bekendt sag..."Om de sorte mennesker på dette punkt adskilte sig synderligt fra de hvide, er jo nok tvivlsomt. Men med hensyn til de vidneudsagn, der blev aflagt for retten, var der den forskel, at de hvide afgav deres under ed. Danske Lov indeholdt detaljerede regler om, hvordan man kaldte Gud til vidne på, at der blev talt sandhed og kun sandhed for retten.

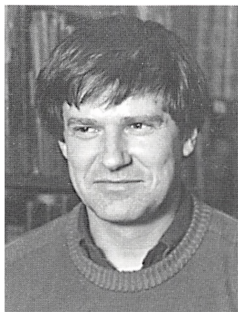
De sorte mennesker var derimod hedninge og kunne derfor ikke pålægges nogen ed. Og dog alligevel.

KOGENDE SMØR

Byfoged Erik Jensen Holm var også dommer i en vidtløftig sag, der drejede sig om skattesvig, nærmere bestemt den opmåling af rishøsten, der hvert år blev foretaget, og på hvilket grundlag skattebyrden blev fordelt mellem de forskellige landsbyer i det tranquebarske distrikt. Selve forvaltningen og inddrivelsen af skatterne blev varetaget af de lokale indiske embedsmænd - alle hedninger. Og når så påstand stod mod påstand, og der ingen klare beviser var tilstede, måtte man se bort fra Danske Lovs edsformular.

Den 5. august 1735 blev Tranquebar byting sat

Poul Erik Olsen

*Byfoged, senere guvernør,
Johannes Rehlings gård,
Kongensgade 8 i Tranque-
bar.*

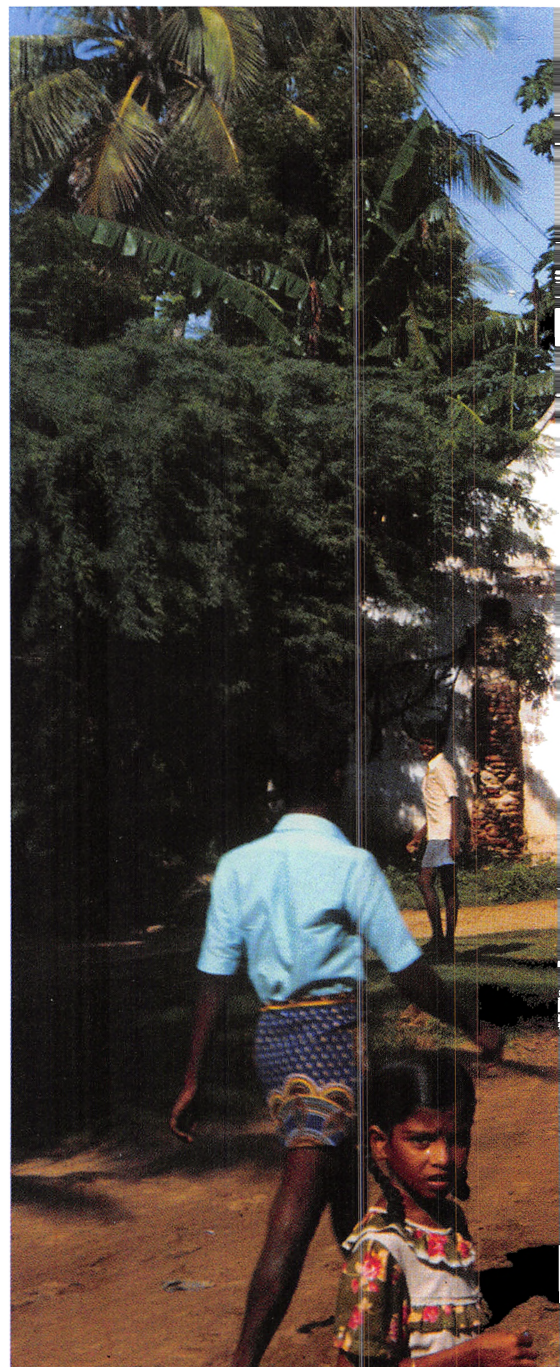
*Foto: Karl Peder Pedersen
1985.*

i landsbyen Porciar ved den såkaldte Ayemar Koyl pagode i stedet for som vanligt i byfogdens hus i selve Tranquebar. Anledningen var, at de vidneudsagn, der hidtil var blevet aflagt, nu skulle edeligt bekræftes på indisk eller - som det hed mallabarsk - vis. For at alt skulle gå rigtigt til, havde byfogden tilsagt de kyndigste braminiere og forstanderne for de forskellige kaster, for at man kunne få at "vide, hvilken ed (af mange) der holdes under denne nation for at være rettest og til sandheds oplysning mest eftertrykkelig, når vidner skal føres i nogen sag".

Braminerne Ayawara Sastri, Raya Kurukel, Sanda Kurukel, Wengatiramayen Karpataseri m.fl. svarede samstemmende, at "der agtes fornemmelig to eder for at være troværdige. Den første er, at den som skal sværge, må to sig i Pagodens tank, hvorpå braminiere giver ham noget af Pagodens vand at drikke og binder ham en blomsterkrans om halsen. Dermed går han tre gange rundt om Pagoden, og siden må samme person gå til den sten, der står lige for indgangen til Pagoden, Pelli Pidam kaldet, og der udsige sagen, han sværger om. - Den anden går ud på at stikke sin hånd eller finger i kogende smør."

Braminerne kunne videre meddele, at ed kun meget sjældent blev aflagt. Når det skete, var det

modparten i en sag, der toreskrev, hvilken ed der skulle bruges. "Denne forklaring sagde bemeldte braminiere at være den mallabarske rets faste regler." Det tilføjes, at der var godt 40 andre måder at aflægge ed på, men den med smørret blev holdt for den sværeste og dermed den bedste - også fordi man straks kunne se, om der var talt sandt.

De anklagede i skattesagen afslog dog bestemt at stikke deres fingre i kogende smør. Derimod var de villige til at gå tre gange rundt om Pagoden etc. Men da modparten forlangte smør-edens aflagt, blev der alligevel intet ud af edsaflægningen i denne sag.

ET TYVERI

Den 3. oktober 1735 påhørte Tranquebar byting en sag, som Christian Rasmussen Meyer havde anlagt mod mallabaren Irlappa, hvilken sidste Meyer havde ansat som medhjælper. Meyers klage gik ud på, at han havde mistet 46 rigsdaler, og for ham at se kunne ingen anden end Irlappa

Landposten i Tranquebar.

Foto: Karl Peder Pedersen 1985.

have taget dem. Meyer ville derfor have Irlappa dømt til at betale pengene tilbage og dertil have ham straffet efter Danske Lovs bestemmelser om utro tjenestefolk.

Om tyveriet havde Meyer følgende oplysninger: Den 7. september 1735 var han gået fra sit logi i overmester Jansens hus, hvor han havde sine kister stående på salen. Der var en stor og en lille kiste. Den lille kiste var forsynet med såvel hængelås som almindelig lås, og nøglen til hængelåsen havde Meyer i lommen, mens den anden nøgle lå under hovedpuden i hans seng. Da Meyer gik ud, bad han Irlappa om at låse døren, men om Irlappa enten tog nøglen til sig eller lagde den på det sædvanlige sted ved trappen, vidste Meyer ikke. Huset var derefter ubevogtet, indtil Meyer omkring klokken halv tolv kom hjem og gik i seng - uden at observere noget unormalt.

Da han næste dag vågnede, så han, at hængelåsen var brækket op, talte sine penge efter og savnede 46 daler. Meyer påstod nu, at ingen anden end Irlappa vidste, hvor nøglen til kisten befandt sig, og at pengene lå i den lille kiste. En anden tyv ville sikkert have brækket den store kiste op først...

Irlappa blev også forhørt. Han kendte intet til pengene. Han havde ikke gjort andet med nøglerne, end hvad Meyer havde befalet ham. Han ville gøre opmærksom på, at samme dag som han blev arresteret, var kulien Satti, der også havde sin gang i huset, løbet bort og havde ikke siden vist sig, selv om der var arbejde nok. Han ville ikke dermed beskyldte Satti for noget, men alligevel. Endelig tilbød Irlappa at rense sig med ed - ved at stikke sin hånd i smør. Meyer erklærede sig over for retten tilfreds med dette, når Irlappa på denne mallabarske måde ville sværge på hverken at være tyv eller tyvs medvider. Rettens kendelse gik da ud på, at eftersom Irlappa frivilligt havde tilbudt denne ed, og Meyer havde erklæret sig indforstået med dette, så kunne eden ikke nægtes ham. Eden ville således være at aflægge dagen efter i overværelse af providitør Nazziappapulley og pagodens braminer.

EKSPERTERNE UENIGE

Den 13. oktober blev retten igen sat. Meyer fremlagde en attest fra to læger, nemlig kirurgen Christian Friderich Stolle fra skibet "Cronprintzen" og sygehusets læge G.H. Jantzen. Attesten gik ud på, at fingeren var forbrændt.

Irlappa fremlagde også en attest, men fra 2 "sorte Mestere", der i oversættelse lød: "Først forklarer jeg Muttu (mallabarsk kirurg) efter den videnskab, jeg har derom, at såfremt fingeren var brændt, måtte neglen tilligemed huden uundgåeligt ganske falde fra fingeren paa trediedagen, når båndet blev åbnet, men siden det ikke befindes, følger det af sig selv, at fingeren ikke er brændt. For det andet forklarer jeg Sidambaram, at på Singer Koyl (beliggende ved Tegnadataam) var der en person, som i en gældssag måtte stikke sin hånd i smør, og da båndet tredje dag skulle åbnes, gik ikke alene neglen, men endog kød og skind tillige af med kluden, som var bundet om fingeren, og på det grundlag blev han fundet skyldig og måtte betale... Men i denne sag ser jeg ikke, at Irlappas finger er brændt, thi neglen og kødet på fingeren er ikke beskadiget."

De lægelige eksperter var således uenige. Dømmes skulle der imidlertid, og byfoged Erik Holm kom til følgende resultat: Irlappa var ikke af retten blevet pålagt nogen ed. Eden kunne desuden ikke tillægges betydning af en kristen domstol, hvadenten nu fingeren skulle holdes for brændt eller ej (byfogden syntes selv, at den så forbrændt ud), ergo kendtes for ret: Meyer havde ikke ført bevis for sin anklage, og en løs antagelse gav ikke grundlag for at dømme hverken sorte eller hvide. Irlappa blev derfor frikendt og kunne gå hjem med en øm finger.

Sagen om rishøsten og skatteopkrævningen blev som nævnt klaret, uden at parterne på den ene eller anden måde aflagde ed. Nogle uger efter, at byfogden frikendte Irlappa, blev sagen afgjort til fordel for de anklagede folk fra landsbyen Porciar, de der så bestemt havde nægtet at stikke deres fingre i smør.

DEN

♥ ÆDLESTE STATSMAND ♥

DANMARK HAR FOSTRET?

*Portræt på Bråhetrolleborg, som angiveligt forestiller C.D.F. Reventlow, og som angiveligt skyldes en frk. Witzleben omkring 1815.
Foto: Lennart Larsen.*

Nylig udgav lektor Claus Bjørn ved Københavns Universitets Institut for Historie en Reventlow-biografi: "Den gode Sag". Til Siden Saxo beretter Claus Bjørn om denne biografis tilblivelse. Om historikerens nysgerrighed. Og om genstridige kilder.

Godset Pederstrup på Lolland, som idag rummer et Reventlow-museum.
Tegningen skyldes N.Aa. Lützen.

Erik Arup og Vilhelm la Cour var hovedpersonerne i den historikerstrid, der forbitrede det historiske miljø i slutningen af 1930'erne, og som ikke mindst gjorde tilværelsen overordentlig besværlig for datidens studerende. I de to skikkelser konfronteredes venstre- og højrefløj i historikerverdenen, og det kom så vidt, at en betragtelig del af denne måtte møde op i byretten i Helsingør for at vidne for eller imod. Det tog tid, før sårene lægte, og efterveerne kunne spores langt op mod vor tid.

Arup og la Cour var uenige om stort set alt, men på eet punkt kunne de samstemme. Christian Ditlev Frederik Reventlow (1748-1827) var for Arup "den ædleste statsmand, Danmark har fostret", som det hed i hans "Rids af Danmarks Historie" fra 1921, der var bestemt til

undervisningen ved universitetet. Og så må man vel gå ud fra, at han mente det alvorligt. Vilhelm la Cour udsendte under besættelsen sin populære anlagte "Danmarks Historie", og i billedteksten til Hans Hansens portræt af Reventlow giver han ikke Arup meget efter - "... en mand, hvis fromme gudsfrygt og stærke arbejdsstrang finder udløsning i et lykkeligt hjemliv og en virksom gerning til sine medborgeres bedste" for nu blot at citere nogle af roserne.

NYSGERRIGHED

Historikerens nysgerrighed bliver umiddelbart mobiliseret, når man konstaterer en så rørende enighed hos de to kamphaner, der ellers kunne

komme op at toppes om andre storheder, f.eks. Absalon. Hvorfor denne enighed om Reventlow? Og hvorfor denne beredvillighed til at uddele et ug med kryds og slange? Så er man som historiker vokset op med og kræver hos sine studerende et "Men hvorfor?" Birgitte Possing (Se Siden Saxo 1992:2) har i sin disputats udførligt redegjort for sin baggrund for at beskæftige sig med en anden myte - Natalie Zahle - nævnt historikerens, d.v.s. sin egen, nysgerrighed. Hun fandt en tavshed omkring centrale spørgsmål hos denne skoleimperiebygger fra forrige århundrede, og det satte hende i gang.

Birgitte Possing har ret. Historikeren, altså i dette tilfælde jeg, blev fanget af noget ved emnet, der hæftede sig fast, som ikke umiddelbart kunne slippes. Her var det mindre tavsheden end

den påfaldende enighed i de vurderinger, der blev formidlet af forgængerne i faget.

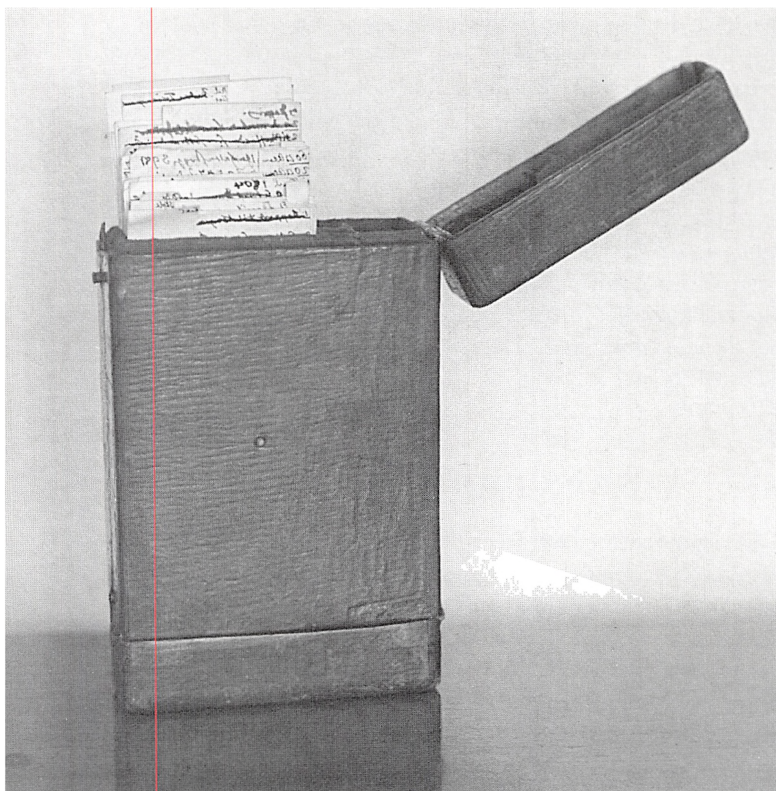
Lad det da også være vedgået, at den næsten endeløse applaudering af Reventlows dyder fænger. Det er vel en side af historikerfagets gennem mange generationer opdyrkede mentalitet, at vi kræver også at se det snavsede vasketøj. Ganske som det omkring metodeundervisningen i 60'erne hed blandt de studerende, at hvis man blot i de forskellige opgaver tillagde de agerende personer de slettest mulige motiver, så kunne det ikke gå helt galt!

GRUNDLAGET

Til orientering for læserne er det på sin plads kort at nævne, hvad Arup, la Cour og andre, der har haft en mening om Reventlow, har haft som grundlag for at have denne mening. Kort efter Reventlows død fik to af hans tidligere medarbejdere, Jonas Collin og Chr. Rothe, udsat en prisopgave for en skildring af Reventlows liv og først og fremmest virke. Efter nogle forgæves forsøg forelå Adolph Frederik Bergsøes besvarelse, der i 1837 kunne udgives under titlen "Gehei-

Claus Bjørn

På Reventlow-museet på Pederstrup findes et lille etui med papirlapper. På lapperne har Reventlow omkring 1807 noteret navnene på "gode" mennesker, såvel levende som afdøde.

me Statsminister Greve Christian Ditlev Frederik Reventlows Virksomhed som Kongens Embedsmand og Statens Borger". Det er et for sin tid fortræffeligt arbejde, og Bergsøe kunne da også ganske overraskende for Frederik VI's tid komme i Rentekammerets arkiv.

Dét var virket - og livet blev om ikke beskrevet, så ihvertfald belyst, ved breve og et mylder af oplysninger i Louis Bobé's mammutudgave af "Efterladte Breve fra den Reventlowske Familie-kreds" I-X, 1895-1931. Hertil slutter sig Chr. B. Reventlows bogmæssigt fornemme "En dansk Statsmands Hjem" I-II, 1902-03, der i nogle sammenhænge overlapper Bobé's publikationer.

Så er Reventlow behandlet i utallige forbindelser, hvad der naturligt hang sammen med et liv, der næsten strakte sig over 80 år og en offentlig karriere, der rakte over mere end 40. Man bemærker sig her, at Axel Linvald i sin med urette afviste disputats fra 1921 om Kronprins Frederik og hans Regering forsigtigt stiller spørgsmål ved karaktergivningen. Hans synes snarere at gå ind for et mg plus.

Det var i det væsentligste udgangsstillingen for mit arbejde, der begyndte med den ambitiøse plan at skildre de to brødre, Christian Ditlev

Frederik og Johan Ludvig Reventlow under et. Hvorfor det blev den ældre broder alene - se i det følgende.

ARKIVALIER OG PERSONREGISTRE

Det var ikke materiale, der manglede. Rentekammerets arkiv er stort, velbevaret og velordnet - og her var Reventlow chef gennem en lille menneskealder. På Brahetrolleborg og på Pederstrup findes både godsarkivalier og private papirer fra Reventlow, og rundt om hos efterkommere er der bevaret enkelte arkivalier, bl.a. en rejsedagbog fra "le grand tour", den store dannelsesrejse gennem Europa 1769-70.

Der var således rigeligt at give sig i kast med, og rundt omkring dukkede informationer op de mærkeligste steder. Man bliver som historiker taknemmelig for det arbejde, der ikke mindst tidligere blev gjort ved udarbejdelsen af personregistre til tidsskrifter o.s.v.

Om Louis Bobé's og Chr. B. Reventlow's brevudgaver blot så meget, at der naturligvis er tale om uddrag, men i alt væsentlig om relevante og dækkende uddrag af det store brevmateriale. Relevant og dækkende således som det måtte fremstå omkring år 1900.

HULLER I KILDERNE

Selv om der altså var rigeligt kildemateriale at tage fat på, når det gjaldt om at besvare spørgsmålet "Men hvorfor?", så varede det ikke længe, før hullerne sprang nok så meget i øjnene. Her har jeg igen haft den samme oplevelse som Birgitte Possing, der nok havde tusinder af breve til og fra og vedrørende Natalie Zahle, men savnede breve, der måtte have eksisteret. Det gælder da om, skriver hun, at udnytte den manglende eksistens som en kilde, som en information, der naturligvis savner den informationsmængde, som en række breve over en årrække kunne have budt på, men som ikke desto mindre er en information i sig selv.

Præcis den samme situation var jeg i med hensyn til Reventlow. Det har været almindelig kendt, at familiens økonomi til stadighed var anspændt. Skønt Reventlow besad et af landets største godser og det meste af sit voksenliv oppe-

bar en anselig embeds-gage, så var likviditeten hyppigt anspændt, og der måtte stiftes gæld.

Det ville her være oplagt at gå til godsarkivet og få klarlagt, hvad Christianssæde gav af indtægter. Opgørelser over indtægter og udgifter kunne vel kaste lys over brevenes gentagne omtaler af vanskelighederne op til terminerne. Det siger sig selv, at et gods af Christianssædes størrelse ikke kunne fungere uden et rimeligt professionelt udviklet bogholderi.

Men der er ikke bevaret materiale, der muliggør en mere omfattende rekonstruktion af familiens økonomi. Det findes først fra de seneste år, og der var de store økonomiske problemer så nogenlunde overstået. Og faktisk vandt Reventlow på et tidspunkt den store gevinst i Klasseloteriet!

SORTEREDE BREVE

Så støder man på en bemærkning i et ikke publiceret brev, der skærper opmærksomheden yderligere. I 1809 skriver Reventlow til sin søster, Louise Stolberg, der da var bosat på Vindeby i Slesvig, at han nu havde taget fat på at sortere sine breve. Han ville prøve at skille klinten fra hveden og bevare, hvad der kunne tjene som opbyggelse og belæring for efterkommerne og eftertiden.

Det vil sige - det er ikke brevet som sådan, der skærper opmærksomheden, men det er brevet, der bekræfter, hvad man har sporet sig ind på. Fra at være et ræsonnement, man har stykket sammen, blev det nu et konkret udsagn. Her sagde han, hvad han gjorde, og ydermere med hvilket formål. Det er for enhver historiker en oplevelse af særlig tilfredsstillelse, når formodninger opbygget på spredte antagelser, på fornemmelser, på splinterne af en mosaik, med ét samles til et billede. Reventlow havde sat sig hen for at tilrettelægge sit eget eftermæle.

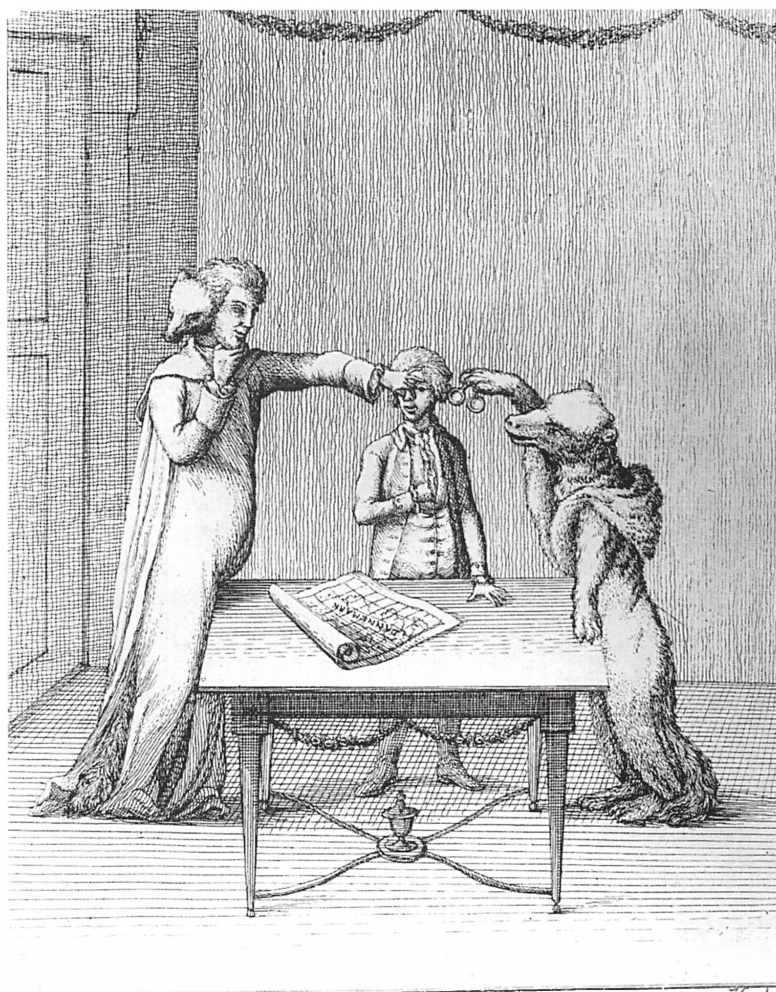
MANØVRERET VÆK

Her skal til oplysning for de, der ikke har læst "Den gode sag", blot siges, at først 1801 og siden 1807 var voldsomme traumatiske oplevelser for Reventlow. Han brød sammen, og det gør ikke nogen god figur, når man er medlem af Statsrådet med medansvar for land og rige.

Siden A.P. Bernstorffs død havde kronprins Frederik tiltaget sig stadig mere af den enevolds-magt, der ville blive hans, når Christian VII endelig døde, og selv på sine egne sagsområder måtte Reventlow finde sig i at blive underkendt. Han kunne iagttage, hvorledes han langsomt, men sikkert, blev manøvreret væk fra magtens centrum.

Pludselig kunne han i december 1802 over for sin søster beklage sig over svigtende helbred (han havde en fremragende fysik, til han var langt op i 60erne), tale om nært forestående afsked fra statstjenesten og tale om den ligeledes nært forestående afsked med jordelivet. Det var et brev, der akkompagnerede et smerteligt brud i den Bernstorff-Reventlow-Schimmelmann'ske fami-

Anonymt satirisk stik fra 1789 med den vildledte kronprins Frederik i centrum. Bjørnen er Colbjørnsen, raven Reventlow. Det kgl. Bibliotek.

*Næst Brillen bort Vexnåse og det Sløer
Som skjuler Bjørnens Lap og Rævens Kløer.*

liekreds med både politiske og personlige konsekvenser. Der var således gode grunde til, at Reventlow i 1809 mere beskæftigede sig med det forbigangne og hans rolle heri end med fremtidens gøremål.

Med fornemmelserne bekræftet af 1809-brevet var jeg på den ene side naturligvis noget skuffet, men på den anden side også lidt imponeret. Der er fra begyndelsen af 1800-årene nogle udsagn om Reventlow, der antyder, at man i de nærmeste politiske omgivelser anså hans karakter for større end hans forstand. Men dér snød han dem. Jeg kom uvilkårligt på et tidspunkt til at sende en tanke til den gamle radikale P. Munch, der i besættelsesårene, da han var en politisk "død" mand, og hans politik lå i ruiner, udarbejdede sit store erindringsværk. Det er blevet en hovedkilde til dansk politisk historie, og har endog været af stor betydning for affattelsen af et bind i Det konservative Folkepartis jubilæums-skrift!

HVEDE OG KLINT

Når man så som historiker sidder tilbage med "hveden", så gælder det om at benytte kildematerialet ud fra den indsigt, at man ikke har "klienten". Og man kan jo fortsætte den mentale gymnastik så vidt, at man kan ræsonnere sig frem til, hvad denne "klient" må have rummet.

For en sidste gang at referere til Birgitte Possings helt beslægtede problemer med sin hvede og kliente, så stod hun med de ikke-eksisterende breve til/fra Mary Archer, Natalie Zahles mangeårige nærtstående veninde. Jeg stod med en næsten totalt manglende brevveksling mellem to brødre Christian Ditlev Frederik og Johan Ludvig Reventlow. En stor håndfuld fra den yngre til den ældre - kun ét fra Christian Ditlev Frederik Reventlow til den yngre broder. Et brev, der mærkeligt nok handler om de rette synspunkter på fæstespørgsmålet; rette i forhold til den politik, Reventlow gennemførte.

Og det skal blot for en ordens skyld nævnes, at jeg som enhver anden i det øvrige kildemateriale har kunnet erfare, at der faktisk er gået breve fra Brahetrolleborg til den ældre broder og vice versa.

INGEN ØJENKONTAKT

Jeg er ikke den første, der har undret mig. Det gjorde allerede Louis Bobé, da han i 1890'erne tog fat på sit store udgivelsesværk og studsede over, at det trods familien Reventlows indgroede tradition for at gemme alt skriftligt ikke var til at finde bestemte rækker breve. Hans efterforskninger endte resultatløse ligesom mine næsten hundrede år senere. Men vi er nok enige om, at også i den efterfølgende generation er der nogen, der har skilt klienten fra hveden.

Og så en bemærkning til den opgivne dobbeltbiografi. Hvad, der gør sig gældende for Christian Ditlev Reventlow, synes i udpræget grad også at være tilfældet med hensyn til Johan Ludvig Reventlows eftermæle. Her er billedet blevet fastlagt en gang for alle - og så er der lukket af. Det er, som om Anton Graffs kendte maleri af den yngre broder beskriver situationen. Det er ikke til at få øjenkontakt med Johan Ludvig Reventlow. Jeg kunne ihvertfald ikke.

ET BILLEDE

Lad det være vedgået med det samme, at den nævnte tilfredsstillelse ved at få min antagelse bekræftet ledsagedes af en dybere gående frustration. Det er ikke mindst ud fra kliente-hvede problematikken, at jeg i bogens indledning anerkender, at jeg ikke vil give "sandheden" om Reventlow, at jeg ikke kaster mig ud i psykologiske typologiseringer, at jeg endog om hans kristendomssyn forsigtigt bruger et "som det synes".

Det var også stærkt medvirkende til, at jeg afstår fra enhver form for karaktergivning i retning guld, sølv eller bronze i konkurrencen om ædelt blandt danske statsmænd.

Men der blev skabt et billede af Reventlow. Et billede, han tegnede i to tempi - først gennem sit liv og sin virksomhed og derefter ved sin egen tilrettelæggelse af eftermælet. Og dette billede er som foran nævnt spændende ved at være blevet så bredt godtaget. Det siger naturligvis noget om Reventlow - for billedet er jo ikke nødvendigvis forkert i alle detaljer - men det siger måske ikke mindst noget om 1800- og 1900-tallets danske og deres søgen efter identitet i historien. Og det er en vigtig historie, som jeg mente at skulle fortælle.

A T SE SIG SELV

I DATID

Inde midt i København, ved Frederiksholms Kanal, ligger Nationalmuseet. Man kunne imidlertid også kalde det “Thomsens Museum”, for dets tilblivelse skyldes stort set én eneste mand, Christian Jürgensen Thomsen, som viede hele sit liv til at skabe, hvad der blev en af den danske guldalders fornemste kulturelle manifestationer: et offentligt museum, der skulle være et lærested for hele befolkningen. Om denne fornemme arv, som det moderne Danmark her fik betroet af Guldalderen, skriver museumsinspektør Jørgen Jensen i det følgende.

Tanken, om at fyrsternes kunstsamlinger skulle være offentlige og bruges som et redskab til opdragelse i den videst mulige forstand, var ikke Guldalderens opfindelse. Allerede i 1700-tallets sidste halvdel lå denne nye og revolutionerende forestilling i luften. I 1759 var British Museum blevet åbnet for offentligheden, og i 1769 påbegyndte landgreve Friedrich af Kassel, hvad der skulle blive det første museum nogensinde bygget som sådant i Europa: Friedericianum i Kassel. Det var dog først og fremmest den franske revolution, der satte gang i museumstanken: i 1793 åbnede Alexandre Lenoir (1762-1843) i Paris sit museum med middelalderlige kunstværker, der var blevet fjernet fra kirkerne under revolutionen.

Lenoirs museum var på sin vis Europas første nationale museum, og dets oprettelse vakte opsigt i patriotisk begejstrede kredse i København. I 1800 udskrev Akademiet konkurrenceprojektet: “Et Museum passende for Danmark til Natur- og Konstprodukter”, og det var også Lenoirs tanker, der lå bag, da man i 1807 nedsatte “Den kongelige Kommission til Oldsagers Opbevaring”, hvis mål det var at skabe en samling af nationale klenodier fra oldtiden og middelalderen.

NYERUPS VISIONER

Medlemmerne af Oldsagskommissionen var netop bærere af arven fra oplysningstiden. Det var bl.a. lærde mænd som biskop Frederik Mün-

ter (1761-1830), der havde sin baggrund i den eksklusive tyske kulturenklave i København, hvorfra impulserne til den digteriske genfødsel af den nordiske mytologi var udgået. Mün-ter var vidt internationalt orienteret og stod i forbindelse med talrige lærde i udlandet.

Ved hans side sad litteraten Rasmus Nyerup (1759-1829), bondesønnen fra Fyn, der kom til København og blev professor, men som aldrig glemte det bondemiljø, han var opvokset i, og som begejstrede Grundtvig ved sin visionære patriotisme. Endelig var der kommissionens formand, den begavede overhofmarskal A. W. Hauch (1755-1838), som var en enestående administrator. Med sin store arbejdsevne, ordenssans og retskaffenhed var han den fuldendte embedsmand i enevældens administration. Dette parret med hans videnskabelige indsigt og hans økonomiske sans gjorde ham uundværlig i det arbejde, der blev hans mest betydningsfulde: reorganiseringen af de kongelige samlinger i København.

Samme år, som kommissionen blev nedsat, i 1807, havde Rasmus Nyerup skrevet en slags profetisk vision af København, som han mente, byen ville se ud om 30 år - i 1837. Her skildrede han, hvordan dens profil ville være smykket med tre herlige bygninger: et Pantheon for berømte danske og norske, et kongeligt skuespilhus, hvor man kun spillede danske stykker - og et kongeslot, der rummede et Nationalmuseum nærmest “som det Lenoir anlagde i Paris”, skrev Nyerup. Og han beskriver dets indretning, og slutter: “Hvad jeg følte ved at gennemvandre dette mu-

seum kan jeg umulig beskrive. Hjertet banker af vemodig glæde, når fortiden således oprulles for vore øjne”.

Tredive år senere stod slottet der, og det rummede i sin ene fløj et museum for de nationale samlinger, som Oldsagskommissionen havde grundlagt. Hvad der havde været en drøm for Rasmus Nyerup, var i løbet af nogle få årtier blevet til virkelighed.

MYTEN THOMSEN

At drømmen om at skabe begyndelsen til et Nationalmuseum var blevet realiseret, skyldtes alene den mand, som man i 1816 havde ansat som sekretær for kommissionen og dens samlinger, som dengang opbevaredes på Trinitatis kirkeloft bag Rundetårn. Det var den 28-årige Christian Jürgensen Thomsen (1788-1865), som overtog samlingerne og iøvrigt også kommissionens regnskaber, i en mildest talt rodet tilstand. Men i løbet af ganske få år bragte han “god videnskabelig orden” i det hele.

Det oldnordiske Museum, som kommissionens samlinger kaldtes, blev et sted, som enhver besøgende i København måtte se og få forevist af “Thomsen”, som han slet og ret blev kaldt. Populær blev han nemlig meget hurtigt, både fordi han altid var til stede på åbningsdagene, og fordi han var en fremragende popularisator.

Hvem var han, denne Thomsen? Han var født i en velstående grossererfamilie, hvis formue var grundlagt i de økonomisk gode år under Napoleonskrigene. Akademiker var han ikke, men havde en grundig privatskole-uddannelse bag sig. Han talte allerede som ung engelsk, fransk og tysk - de sidste to sprog beherskede han også skriftligt. Allerede som helt ung blev han møntsamler, og det forblev han resten af livet.

Han var også tidligt kunstsamler. Ja, i 20-års alderen var han blevet en meget auktionsvant køber af antikviteter, malerkunst og grafik. Samtidig var han ven med flere betydende kunstnere f.eks. den norske maler I.C. Dahl, med Eckersberg og senere med mange af hans elever, som han støttede og vejledte, undertiden til disses store irritation.

Thomsens ene miljø var nok Børsen og den københavnske handelsverden, hvor han sammen med sin fader plejede familiehandelshusets interesser i de svære kriseår efter statsbankerot-

ten i 1813. Grosserervirksomheden ophørte han først med i 1840. Men hans andet miljø var det nye kulturelle og politiske borgerskab, som gjorde sig stadig stærkere gældende i disse år. Det var det miljø, som frem for noget prægede den unge mand, og som formede ham som et udtryk for tidens forhåbninger og drømme, så meget at han tilsidst endte som myten “Thomsen”, slet og ret.

Hans udgangspunkt var den nye borgerlige kultur, hvis mål det var gennem opdragelsen og dannelsen at forme befolkningen til ansvarsbevidste borgere. Selv blev han det ægte udtryk for drømmen om den konfliktløse, sociale opstigning. Han levede i en tid, hvor dyrkelsen af det nationale leverede grundstoffet til en ny social selvfølelse, hvor dyrkelsen af fortiden kom til at indtage den plads, fantasien tidligere havde haft, hvor det skabende menneske blev folkeoplyser - og han arbejdede med noget, der kunne bringe folket i tale: dets fortid udtrykt i simple og håndgribelige genstande.

DEN NYE OFFENTLIGHED

Thomsens virke for Det oldnordiske Museum fandt sted i de årtier af Danmarkshistorien, hvor der var ved at ske et skifte fra patriotismen til nationalismen, og hvor et nyt og selvbevidst borgerskab voksede frem.

Borgerskabets fællesskabsfølelse var ikke læn- gere så meget knyttet til den enevældige monark som til folket. Man følte, at det var det fælles sprog, den fælles historie og den fælles jord, som bestemte folkets enhed. Det var i de årtier, at den nordiske oldtid og middelalder blev til et utopisk spejlbillede for samtiden. Det kom helt tydeligt til udtryk, da man i 1824 stiftede Det kongelige nordiske Oldskriftselskab, som Thomsen sammen med bl.a. sprogforskeren Rasmus Rask og digteren B.S. Ingemann var medstifter af.

Selskabet skulle virke for at udbrede kendskabet til sagalitteraturen, men det var samtidig et mødested for det liberale borgerskab. Her formedes den nye nationale og borgerlige ideologi, og i den indgik også krav til bl.a. offentlige forsamlingssteder. Det var en tanke, som også lå Christian Jürgensen Thomsen meget på sinde. Allerede i 1819 havde han fået Det oldnordiske Museum på Trinitatis Kirkeloft åbnet for offentligheden - tilmed uden betaling.

GRATISPRINCIPPET

Hidtil havde Akademiets saloner og to private kunstsamlinger været de eneste offentlige kunstudstillinger i hovedstaden. Først otte år efter åbningen af Det oldnordiske Museum fik publikum i bredere forstand adgang til perma-

nente udstillinger. Det var i 1827, da Det kongelige Billedgalleri på Christiansborg slog sine døre op. Senere fulgte Kunstmuseet (det gamle kongelige kunstkammer) og Kobberstiksamlingen. I 1840'erne var offentlighedsprincippet - og gratisprincippet - gennemført stort set overalt. Museerne og samlingerne blev betragtet som en

"Gamle Thomsen" holder omvisning i Det oldnordiske Museum på Christiansborg. Tegning af J. Magnus Petersen 1846. Foto: Nationalmuseet.

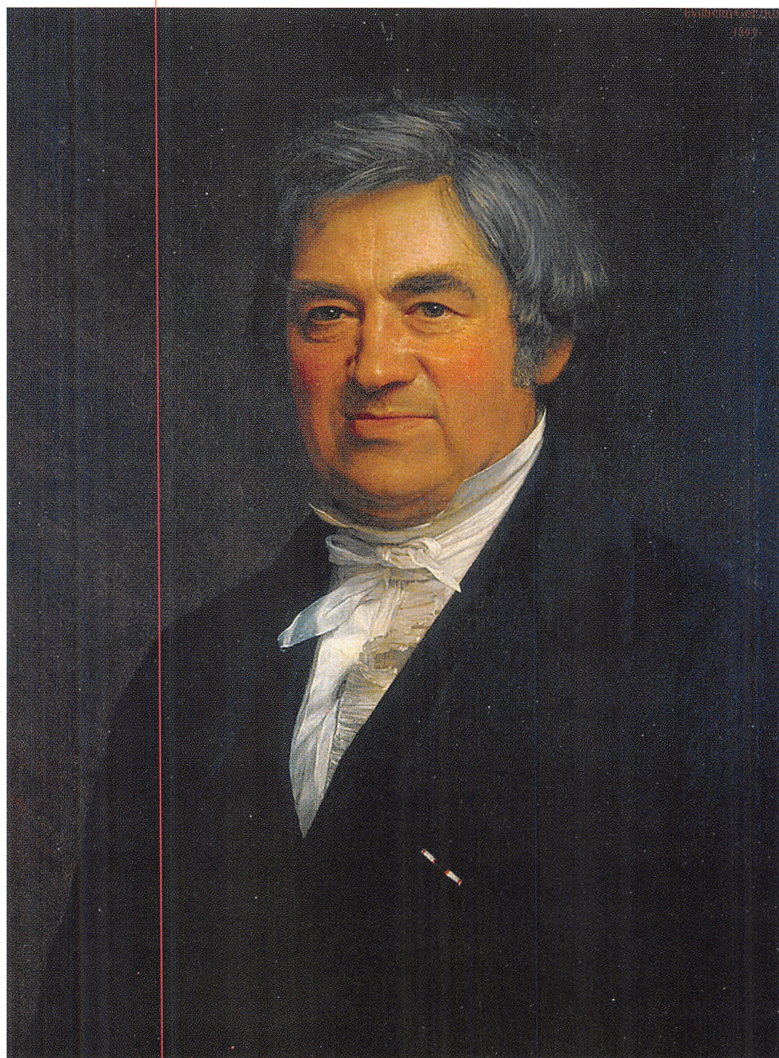

slags lærepladser for den kulturelle opdragelse. Og sådan var det overalt i Europa, hvor et vældigt museumsbyggeri gik i gang i disse år.

For de københavnske museumsåbninger spillede Thomsen en stor rolle. I flere tilfælde opnåede han dem ved at give afkald på egne lønindtægter. Han spillede også en rolle ved grundlæggelsen af de talrige borgerlige kulturinstitutioner, der voksede frem i disse år. I Kunstforeningen sammen med kunsthistorikeren N.L. Høyen, i Oldskriftselskabet sammen med bl.a. Rasmus Rask og B.S. Ingemann, i byggekomiteen for Thorvaldsens Museum og mange andre steder.

“Balders død”, malet i 1817 af C.W. Eckersberg. Et motiv fra den oldnordiske sagnverden, som man forestillede sig den, før C.J. Thomsen begyndte sit banebrydende studium af oldtidshistorien. Foto: Kunstakademiet.

Christian Jürgensen Thomsen (1788-1865), malet af J.V. Gertner i 1849. Foto: Nationalmuseet.

STENALDER, BRONZE- ALDER OG JERNALDER

Det var ikke blot som folkeoplyser, at Thomsen gjorde sig gældende. Det var også som videnskabsmand. Hans største bedrift var at fremlægge en ny og epokegørende teori om oldtidshistorien på et tidspunkt, hvor denne endnu helt var domineret af den litterære tradition, der lod historien begynde med sagnhistorien. Hvad det var for forestillinger, han gjorde op med, kan man få et indtryk af i de forelæsninger, oldgranskeren Finn Magnussen holdt om oldtidshistorien ved Universitetet og Akademiet i de samme år, som Thomsen begyndte sit virke.

Magnussen byggede bl.a. på de dengang gængse katastrofeteorier, ifølge hvilke "jordens og menneskeslægtenes omdannelse og genfødselse allerede var indtruffet flere gange". Magnussen byggede også på den nye sammenlignende sprogforsknings teorier om en sammenhæng mellem sprogene fra Sortehavet til Østersøen, og han knyttede derfra forbindelsen til den nordiske sagnhistorie - ganske som 1700-tallets historieskrivere havde gjort det, når de lod de ældste danskere være efterkommere af Gomer, Noahs barnebarn, der skulle være vandret med sin stamme fra Babylon igennem Rusland og op til Skandinavien. Om nogen fornemmelse af tidsdybden i oldtidshistorien, endsiges brug af f.eks. oldtidsmonumenterne og de jordfundne levn var der ikke tale.

Over for denne, på sin vis imponerende men også rent spekulative, helhedsopfattelse udviklede Thomsen sin teori om, at menneskeheden var gået igennem tre tidsaldre, en stenalder, en bronzalder og en jernalder. Hans udgangspunkt var nok den gamle litterære tanke om de tre tidsaldre, som man havde overtaget fra antikkens skribenter.

Men ved at studere de arkæologiske fund, som i stigende grad indkom til hans museum, blev han skridt for skridt i stand til at verificere sin teori, således at den stod klar for ham omkring 1830. Han startede i 1816 med et totalt uordnet materiale. Først 20 år senere, i 1836, mente han sig så sikker på teorien, at han som den første i verden turde forelægge den på tryk.

Det skete i hans banebrydende bog "Ledetråd til nordisk Oldkyndighed", der ikke blot beskrev, hvordan de ældste redskaber, menneskene havde brugt, kunne opdeles i tre grupper fra

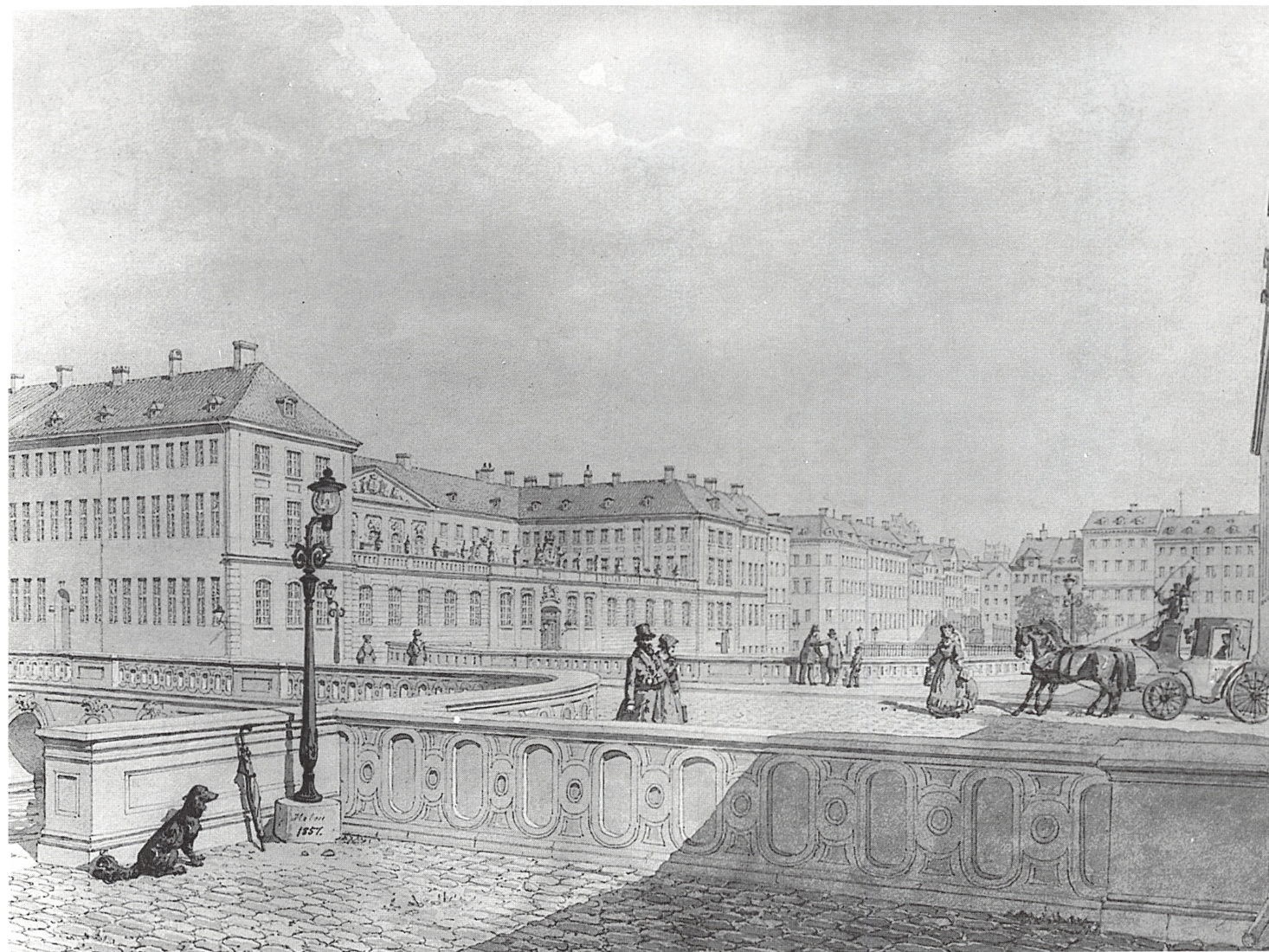
hver sin tid, men også rummede en karakteristik af de enkelte tidsaldre og et forslag til, hvor længe de enkelte epoker havde varet. Thomsens bog blev hurtigt kendt i hele den videnskabelige verden og blev grundlaget for den arkæologiske forskning, der i disse år var i hurtig fremvækst overalt i Europa.

ORGANISATOR

Omkring 1830 var Thomsen modnet som videnskabsmand, og igennem de næste to årtier følger hans banebrydende videnskabelige indsats, som finder sted samtidig med, at han får dyb indflydelse på, og i mange tilfælde overtager ledelsen af, de kulturhistoriske samlinger i København. Han bliver i 1830 udpeget til den kommission, som skal gennemgå og ordne Det kongelige particulære Rustkammer, det senere Tøjhusmuseum. Så bliver han sammen med to andre kunstkyndige, Just Mathias Thiele (1795-1874) og Chr. Fr. von Rumohr (1785-1843) medlem af den kommission, der skal ordne Den kongelige Kobberstiksamling og medvirker til, at den bliver udskilt fra Det kgl. Bibliotek og oprettet som en selvstændig samling, der i dag indgår i Statens museum for Kunst. Så bliver han ansat ved Den kgl. Mønt- og Medalliesamling og overtager få år senere dens ledelse. I 1832 bliver han også indsat i den kommission, der skulle gøre Rosenborg til et familiemuseum for den oldenborgske stamme.

Samme år bliver han den reelle leder af Museet for de nordiske Oldsager, som det år blev opsagt fra Universitetet på Trinitatis Kirke loft, ironisk nok af digteren og professoren Adam Oehlenschläger, som dermed viste, at han stadig stod ved, hvad han havde skrevet i sit digt "Guldhornene" - at uden for historiens guddommelige sandhed stod de "mat nysgerrige", samlerne, kort sagt oldgranskerne og med dem også "hele publikum fra byen, landet, udlandet inklusive håndværkssvende og skoleelever", som der stod i opsigelsesbrevet. Et velrettede akademisk æselspark til folkeoplyseren C.J. Thomsen.

Thomsen flyttede nu med overhofmarskal Hauchs hjælp museet til Christiansborg Slot og indrettede det i nordfløjen ud mod Ridebanen. Så kom i 1839 udnævnelsen til leder af Kunstmuseet og Det kgl. Billedgalleri på Christiansborg, den sidste post kom han dog til at dele med kunsthistorikeren N.L. Høyen. Kunstmuseet

seet, som var det gamle kongelige kunstkammer, reorganiserede han og slog oldtids- og middelaldersamlingerne sammen med museet på Christiansborg. Ud af de gamle samlinger oprettede han Antik-Cabinettet og Det Etnographiske Museum.

VERDEN ÅBNER SIG

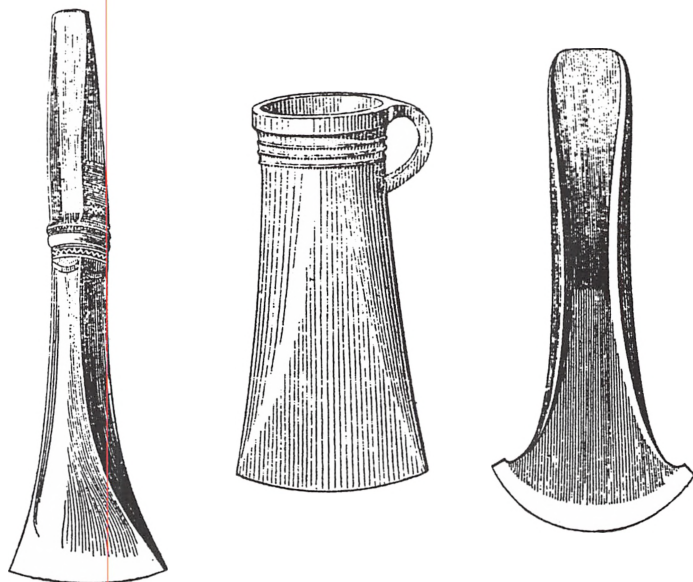
Mange af disse forandringer skete ved Frederik VI's død og efter Christian VIII's tronbestigelse i 1839, som indvarslede et frugtbart årti for statens samlinger. Vigtigst var nok Thomsens opbygning af et almindeligt etnografisk museum, et af de første i verden. 1830'erne og 1840'erne var en periode, hvor Danmark uden-

rigspolitisk og økonomisk åbnede sig mod verden. Adskillige marinetrogter går i de år til oversøiske lande, bl.a. med det formål at etablere handelstraktater, nogle af dem også for at afvikle de gamle kolonier.

Og Thomsen griber lejligheden. Han giver instrukser til besætningerne om indsamling af etnografica, og han får ad samme vej kontakter til adskillige danske i fjerne lande, naturforskeren P.W. Lund i Brasilien, handelsmanden Mads Lange på Bali, for blot at nævne nogle, og får dem til at bidrage til indsamlingen. Og han støttes heri af Det kgl. nordiske Oldskriftselskab, som havde et omfattende net af kontakter til akademikere, embedsmænd og standspersoner over hele verden.

Prinsens Palæ som det så ud, da C.J. Thomsen i 1855 havde åbnet sit museum for publikum. Tegning af H.G.F. Holm 1856.

Foto: Nationalmuseet.

Oldsagsbilleder fra Thomsens "Ledetråd til nordisk Oldkyndighed" fra 1846.

Han inddrager også missionærerne på Grønland i sit virke - og han rejser til Frankrig, Holland og England, typisk nok de liberale handelsnationer med oversøiske kontakter, for at træffe berømte etnografer som von Siebold i Leiden og Jomard i Paris for at lære af deres idéer om etnografiske museer. Og med inspiration herfra skaber han et omfattende kulturhistorisk udviklingssystem, en komparativ kulturhistorie, som han anskueliggør i sine udstillinger, hvor han lader alverdens folkeslag, "nationer", som han kalder dem, skride frem gennem en række stadier, fra en "vildheds tilstand", over en begyndende beherskelse af smedekunsten og brugen af metaller til anvendelsen af skrift og skabelsen af en selvstændig litteratur.

Og for hvert stadie redegør Thomsen for, hvordan klimaet i de kolde, de tempererede og de varme zoner spiller ind og modificerer de grundlæggende træk i kulturen. Hele tiden understreger han, "hvor meget selv fjerne nationer ligner hverandre i de redskaber og midler de bruge, når de står på samme grad af kultur" - og hvorledes "vi således af det nuværende kunne slutte os til meget om fortiden".

EN EUROPÆISK SYNTSE

Det var dog ikke kun Det etnographiske Museum, der optog Thomsen i disse år. Hans hjerte-

barn var stadig de nationale samlinger fra oldtiden og middelalderen på Christiansborg Slot. Her byggede han videre på sit treperiodesystem og uddybede billedet af hovedepokerne stenalder, bronzalder og jernalder, samtidig med at han brugte den viden, som han under sine rejser i 1840'erne havde indsamlet om de europæiske landes forhistorie. Hans mål var at danne et billede af kontinentets generelle kulturudvikling og at få sat den græske, den etruskiske, den romerske og den keltiske kultur i et korrekt tidsmæssigt og geografisk forhold til hinanden.

Han kunne bl.a. nu jævnføre den nordeuropæiske bronzalder med den græske. Samtidig indledte han et samarbejde med anatomiprofessoren Daniel Eschricht om et studium af de menneskeracer, som havde båret udviklingen i de forskellige områder.

Endelig tog han fat på Antik-Cabinettet med dets samling af middelhavslanternes oldsager. Om dem sagde han, at de "jo egentlig leverer os kendsgerningerne for menneskeåndens udvikling fra dens første barndom, indtil den havde nået sin største modenhed", idet det "var den samme ånd med de samme medfødte evner, der udvikledes, det var de samme naturlige tilbøjeligheder og tildels de samme hovedfornødenheder, der påvirkede udviklingen, om end forskellighed i klimatiske og lokale forhold modificerede dem på en mere individuel, forskellig måde" - et forbløffende uimponeret syn på Middelhavslanternes oldtid i en periode, hvor begejstringen for det klassiske triumferede som aldrig før.

Men Thomsen opstillede altså også Middelhavslanternes oldsager i overensstemmelse med sit udviklingssyn, noget ganske uhørt i samtiden.

GULDALDERENS VERDENSFORSTÅELSE

Sådan fik Thomsen i sine forskellige museer anskueliggjort sin komparative udviklingsteori, som var et ægte barn af den danske guldalders verdensforståelse. Som åndstype var han nært beslægtet med en forsker som H.C. Ørsted. Grundtvig, derimod, med hans oldnordiske bragesnak, stod ham uendelig fjernt, og han udtrykte ofte uvilje mod hans tilhængere. Det var i det ørstedeske natursyn, Thomsen følte sig hjemme.

Her kommer man til at tænke på Troels-Lunds

ord om, at Guldalderens tankesæt "fremkaldte blandt folkets bedste en egen art af stilfærdig, beskeden og dog sikker sindsudvikling. En karakterform, som udmærkede sig ved en sej tålmodighed og lydighed", og som var båret af "en enhed af varm, tryk religiøsitet og klar pligtfølelse". Thomsens religiøsitet hvilede, som Ørsteds, på en forsynstro og troen på et faderligt verdensstyre, der i meget faldt i tråd med det kendte landsfaderlige herhjemme. Og den hvilede på en fremskridtstro, der hos Thomsen, ligesom hos Ørsted, førte til, at han måtte skabe et nyt syn på menneskehedens historie og tegne billedet af en udvikling, der var begyndt med det ringere og ufuldkomnere og langsomt havde hævet sig opefter.

Når Guldalderens mennesker gik på Thomsens museer, kunne de så at sige se sig selv i datid - og samtidig fik de en begrundelse for de store forskelle mellem verdens kulturer, som man langsomt var ved at blive opmærksom på, ved at verdensbilledet i netop de år voksede så kraftigt i rum og tid.

PRINSENS PALÆ

Hele Thomsens virke var hidtil foregået under enevældens vilkår. Men i slutningen af 1840erne måtte han opleve de urolige år i Danmark, hvor enevælden faldt og blev erstattet af det nye folkestyre. Hidtil var det 1830ernes og 1840ernes liberale og nationale bevægelser, der havde båret hans museumsvirksomhed. Men selv stod han egentlig fremmed over for de nye tanker. Hans samfundssyn var dybt patriarkalsk, og han forstod ikke det nye samfund, bestående af indbyrdes konkurrerende grupper, der var ved at vokse frem.

Den nationale og liberale retorik var ham inderligt imod, og han søgte tilflugt i monarkiet, navnlig til den kunst- og videnskabsbegeistrede Christian VIII, som hidtil havde støttet ham så varmt. Men kongen døde med enevælden, de nye tider var inde.

Thomsen indtrådte i den kommission, der skulle foretage en bodeling mellem kongen og staten. Og det er forbløffende at se, hvordan den nu 60-årige mand rejser hovedet. Ved en blændende indsats lykkes det ham at få ordnet museernes forhold til det nye folkestyre. Han bliver stillet over for kravet om at flytte hovedparten af

sine samlinger til én bygning, Prinsens Palæ i Frederiksholms Kanal.

I løbet af få år foretog han flytningen, og i 1855 kunne han slå dørene op for publikum. Den etnografiske Samling, Antikkabinettet og Oldsagssamlingen var nu opstillet, så de samlet belyste den vision, han havde om menneskehedens udvikling. Folkestyret havde modtaget en fornem arv fra den danske guldalder, et egentligt Nationalmuseum var nu grundlagt.

KAJAKKER OG INDIANERRAGELSE

Men smertefrit gik det ikke. Thomsens museum var trods alt en arv fra enevælden, og så folkeligt det end var, blev det dog betragtet med mistænksomhed af de grupper, der udgjorde den venstre del af det nye folketing. Hans støtter var at finde blandt de nationalliberale politikere, der i disse år med stigende forskrækkelse konfronteredes med venstrefolkenes utilslørede klassepolitik.

Det var ikke få af de nationalliberale, der fortrød, at de havde været med til at hjælpe den almindelige valgret igennem. Navnlig når de hørte en mand som den tidligere krigsminister A.F. Tscherning under finanslovsdebatterne rase mod det nationale museum og sige, at alt hvad der hørte under Kulturministeriet indtog en ganske urigtig plads herhjemme i vort statsliv. Og som om den etnografiske samling mente, at man skulle holde inde med indsamlingen - "det er ikke kajaker, vi lever af i dette land", sagde Tscherning om Grønlandssamlingen, nogenlunde som man husker, at finansudvalgsformanden Jensen Broby i 1950erne udtrykte sig om "indianerragelse" på Nationalmuseet.

Men her i 1850erne var Thomsen blevet til en myte, en urørlig personlighed. De nationalliberale reddede hans museum igennem stormen, Nationalmuseet blev stående - og står der endnu. Christian Jürgensen Thomsen havde vist, at Frederiksholms Kanal trods alt er en gren af verdenshavet.

LITTERATUR

Jørgen Jensen: Thomsens Museum. Historien om Nationalmuseet. Gyldendal 1992.

P IGELIV OG

KONELIV PÅ LANDET

Hverdagens og normalitetens kvindehistorie kan skrives ud fra det unormale, ud fra undtagelserne, de utilfredse og klynkende skrivelser eller politiprotokollernes referater.

En anden fremgangsmåde er at arbejde med en lang periode og betragte hvordan kvindeliv og -vilkår var til forskellige tider og i forskellige sociale lag, og hvordan ændringer i den ydre verden før eller senere påvirkede den indre eller omvendt. Det er, hvad Anna Rasmussen forsøger her.

Tiden er 1700- og 1800-tallet. Begge århundreder er landbohistorisk og kildemæssigt velbelyst.

Illustrationerne er af Povl Abrahamsen og er gengivet fra Ole Højrup: Landbokvinden, Nationalmuseet 1966.

Kvindernes historie, og det gælder ikke mindst landbokvindernes, er de næsten usynlige. De var der. De var uundværlige, og de havde nok at gøre med at udfylde de rammer og den plads, lovgivningen og mændene havde afstukket for dem.

Deres arbejde, også i ældre tid, er velbelyst. Man ved, hvilke retter de satte på bordet, hvordan uld og hør blev forarbejdet, hvordan mælken blev til smør og ost, og hvordan øllet og den ulovlige brændevin blev fremstillet. Det stoppede og lappede dagligtøj er let at forestille sig, og meget af kistetøjet er bevaret sammen med dyner og møbler og kobberting. Det var alt dette og mere til, der markerede kvindernes og deres mænds sociale og økonomiske status. Det bevarede og overleverede fortæller om en side af kvindernes tilværelse, men intet om dem selv eller om de tanker, de gjorde sig.

Det var de utilpassede og utilfredse, dem med de hudløse sind, der betroede sig til dagbøger og i breve. Ordentlige, gudfrygtige og uoprørske bondekoner klagede sig sjældent så højt, at det kunne høres. Måske var de helt godt tilfreds med deres liv. Måske affandt de sig med det.

Der er mange spørgsmål, der ikke kan besvares ordentligt. Vi ved ikke, hvor mange gifte koner, der var kæresten med forkarlen og drømte om at bage pandekager med rottegift til manden. Og hvad var børn? Var de en guds gave, eller var de en daglig plage? Lå riset i saltkarret for rigtig at

Anna Rasmussen

kunne svie, eller sad de små på skødet og fik kys og klap og kandisklumper? Det ved man ikke meget om.

PIGEARBEJDET

Hvordan var det at være pige eller kone på landet i fællesskabets tid? Det var ofte barsk og hårdt, og tilværelsen var usikker og fuld af frygt; men sådan var det for alle, ikke blot for kvinderne. Piger blev opdraget til en dag at skulle overtage en husholdning, stor eller lille. Det var deres eneste mulighed for et sømmeligt liv, og der var stort set kun ægteskabet til at forsørge kvinderne. Kravene til en voksen, udlært pige var, at hun på egen hånd kunne brygge og bage, og at hun kunne tage op efter en høstkarl. Pigerne arbejdede først og fremmest ude, i stald og på mark.

Malkning var pigearbejde, lige indtil malkemaskinen blev opfundet. Det var også pigerne, der splittede de møgbunker, karlene kørte ud, og pigerne klinede og hvidtede husene om foråret. Det var meget og tungt arbejde; men man var i reglen flere om det, og måske ser det værre ud idag, end de selv følte det. Der var ikke så mange køer i staldene i 1700-årene, og da de blev fodret sparsomt, var læssene med gødning få og små.

På et område havde pigerne det mere frit end karlene. Der blev aldrig gjort alvor af at pålægge dem stavnsbånd. Kunne de slippe hjemmefra, havde de mulighed for at få luft under vingerne ved at tage plads i købstaden eller så langt væk som i Holland.

Det kunne føre mange ting med sig. Ofte kom de hjem, og der måtte i hast stilles an til bryllup.

Men på en måde var det måske lettere at leve, end det skulle blive senere hen. Det var fællesskabets tid. Mændene havde deres, alle hørte til i en menighed, og kvinderne havde deres egen, for andre helt lukkede, verden, og alle boede tæt sammen i landsbyer. Man har vidst, hvad der var værd at vide om hinanden. At have ret meget privatliv og at værne om det faldt ingen kvinde ind i 1700-årene.

Kvinderne har kendt de negative følelser, skam og mindreværd og dårlig samvittighed; men følelserne har ikke domineret eller været styrende for hverken mænds eller kvinders handlinger, som de skulle blive det i 1800-tallet.

Der var ikke mange faktorer, der kunne fremkalde de negative reaktioner. Fattigdom var nok et kors; men fattigdom kunne ramme enhver. Den var endnu ikke blevet selvforskyldt, resultatet af dovenskab og drukkenskab. I fællesskabets tid var ingen værdig- eller uværdigtrængende. Man var blot fattig.

Det var nok ubejleligt og kunne koste en del social status; men det var ikke den store skam at få et barn uden at være gift. Ikke set med bondeøjne. Præsterne tog nok tungere på den ting; men de stod i tankegang langt uden for bøndernes verden.

Det var ikke i 1700-årene, de uheldige piger druknede sig i vandhullerne. Det var ikke på landet, den fordømmende kønsmoral blev opfundet; men bønderne, og måske endnu mere deres koner, skulle komme til at overtage den sammen

med så meget andet fra det bedre borgerskabs kultur.

Ingen var endnu blevet individualister. Ansvar og skyld lå uden for det enkelte menneske. De lå hos Vorherre. Arvesynden fik sin del af skylden. Landsbyens lokale heks fik sin, og skæbnen fik den største del.

“Det skulle sådan være”, var det eneste hørlige suk, når ulykkerne væltede ned.

MADLAVNING OG RENGØRING

I 1700-årene var dagen ikke delt op i arbejde og fritid. Man bestilte jævnt hen noget, når man ikke spiste eller sov. Men det var med arbejdsmoralen som med kønsmoralen. Man havde et afslappet forhold til den. Det opskruede arbejdstempo og den - visse steder - hårde udnyttelse af tjenestefolk begyndte som så meget andet på de store gårde, hvorfra den kunne brede sig til bøndernes gårde, men langt fra altid gjorde det.

Fordi indsamling af forråd betød så meget, gjorde kvinderne tilsvarende mindre ud af madlavning og rengøring, som senere skulle blive de vigtigste og mest statusgivende gøremål for husmødrene. Den tid var endnu fjern. Kosten var forskellig fra egn til egn; men til daglig har den de fleste steder bestået af grød og atter grød, kål og flæsk og brød og ost.

Renlighed var nok det, kvinderne spildte

mindst tid på. Hvor skulle de også begynde eller ende i de vandopløselige, lerklinede huse, med lukkede alkover med halm og mus eller lyng og hugorme og med åbne ildsteder, hvorfra røg og aske kunne sprede sig overalt? Opvask var ikke noget større problem. Lænkehunden gjorde sin del, og resten fik en omgang med sand og halmvisk, og på samme måde blev sikar og mælkebøtter gjort rene.

MANGE GODE ÅR

Tiden gik, og på nogle områder blev 1700-tallet et langt århundrede. 1820'ernes økonomiske krise forsinkede megen nytænkning og mange nyanskaffelser. Ændringerne indtil omkring 1840 var forsigtige og ikke udgiftskrævende. Det kunne være gardiner til nogle af vinduerne, potteplanter og skilderier og et enkelt trægulv i den mindst benyttede stue.

Omkring 1840 var landbruget så godt og vel ved at være kommet til hæfterne igen, og opbruddet fra store dele af den traditionelle bondekultur var lige på trapperne. Forudsætningerne var til stede. Bønderne havde blot skullet være helt sikre på, at de gode tider var kommet for at blive en rum tid.

Og det var de. Omkring 1860 havde landbruget oplevet så mange gode år, at ingen kunne forestille sig andet. Perioden blev de nye, grundmurede stuehuses tid, og med dem ændrede

landbokvindernes verden sig næsten totalt. Ingen lergulve, ingen alkover eller åbne ildsteder, bræddegulve over alt undtagen i bryggerset og kølige kældre og mælkestuer. Det blev umagen værd at gøre rent, at pudse og polere de nye møblement, der blev hentet i købstaden, og som intet havde at gøre med bondekultur og landsbyhåndværk. Pigerne blev hentet ind i stuehuset, der var langt mere arbejdskrævende at vedligeholde, end det gamle havde været.

De ydmyge bondehaver, der ikke havde være stort mere end en inddiget plet jord med kål og purløg og et par frugtbuske, blev udvidet betydeligt og blev til alle husmødres drøm og til endnu flere børns og tjenestepigers mareridt. Her kunne de altid jages ud, når der ikke var mere at lave inde i huset, for at luge og skuffe og rive kilometerlange gange i indviklede mønstre.

Mændene var ikke uden skyld i den omvæltning, der skete i kvindernes verden. På grund af det mere intensivt drevne landbrug forsvandt de store fåreflokke og de fleste hørmarker, og kvinderne mistede et traditionelt arbejdsområde: uldens og hørrens forarbejdning.

Det var kun begyndelsen. Der er sagt og skrevet meget om andelsmejerierne, men ingen har vist sat sig for at finde ud af, hvad kvinderne sagde til at miste den kilde til stolthed, det var at få toppris for smør, der ikke smagte af skidt og skorstensrøg.

HUS OG HAVE

Men kvinderne var ikke sådan at slå ud. De havde deres nye stuehuse, deres haver og deres rengøringsideal, så de skabte blot en ny husmoridentitet, en anderledes mening med deres koneliv.

De blev eminente husmødre. Mændene blev presset til at afgive en stump af marken, der blev til køkken- og frugthave. I stedet for smør og ost kom der nu til at stå endeløse rækker af syltetøjs- og henkogningsglas i kælderens, og kvinderne havde fundet en udvej for urgamle behov for at samle forråd.

Med de pyntelige haver, de blanke vinduer og de smukke stuer blev kvindernes indsats lettere at få øje på. Selv blev de i stedet endnu mere usynlige, end de tidligere havde været. De værnedes og vogtede om deres rygte og om deres privatliv, så at man ved utrolig lidt om i dag, hvad en solid gårdmamskone havde i tankerne i sidste halvdel af 1800-tallet - ud over at sætte pigerne i arbejde.

Sikkert er det, at mange udskiftede og kasserede de holdninger og det livssyn, der havde båret formødre og -fædre gennem tidligere tiders knaphed og usikre tilværelse. I det tomrum, de efterlod sig, sivede elementer af den borgerlige kultur ind. Husstanden spaltedes i familie og

tyende. På de lidt større gårde blev der indrettet folkestuer, hvor karle og piger spiste, mens familien trak sig ind i spisestuen. Afstanden blev større mellem husmor og tjenestepiger, og kravene til arbejdsmoral og -indsats forstærkedes.

Gårdmamsfamilierne tilegnede sig en række idealer, der ikke havde deres forbilleder i bondekulturen, og som alle nyomvendte gik de helt i den anden grøft, og skabte nogle krav, som knapt nok de selv - og ikke ret mange andre - kunne leve op til. På landet trængte den strenge og hårdt fordømmende kønsmoral for alvor ind. Det var bedre, skulle gårdmamskonerne komme til at sukke over kaffebordene, om døtrene lå på kirkegården, end at de kom hjem og skulle have barn. Deres egne døtre fik den umenneskelige moral at føle; men endnu hårdere gik den ud over tjenestepigerne. De uheldige piger var i 1800-årene som jaget vildt. Det var ikke noget nyt. Husbonden havde hele tiden haft forpligtelser over for tyende, der blev ramt af sygdom; men graviditet var ingen sygdom. De piger, der kom galt afsted, kunne frit jages af pladsen, og det blev de. Havde de ikke forældre, der ville tage imod dem, var de overladt til fattigvæsenets forgodtbefindende, og det var sjældent ret godt. Oven i den sociale nedtur fik de nu også især

deres mere privilegerede medsøstres hån og foragt, og pigeselv mord blev almindelige i sidste halvdel af 1800-tallet.

Gårdmandskonerne skabte og cementerede for 100 år siden et husmor- og kvindeideal så solidt og grundfæstet, at man skulle tro, at sådan havde det altid været, og sådan skulle det altid forblive. Det kom til at gå helt anderledes.

MØDRE OG SVIGERMØDRE

Tjenestepigerne forsvandt. Gårdmandskonerne forsvandt også, ud på arbejdsmarkedet, og i den tid, der skulle kaldes fritid, tager de medhjælpende hustruer sig af grise og kalve og regnskaber. De har ikke fået det lettere, og arbejdsdagen er længere end nogensinde.

Dem, som tiden og udviklingen har været hårdest imod, er dog de ældre, mødrene og svigermødrene, der sidder og kigger over til den gård, hvor de har lagt deres kræfter og levet det meste af deres liv. De ser ikke andet end vinduer, der trænger til at blive pudset, en flagstang, malingen forlængst er skallet af, og stauedebede, skjult i græs og ukrudt. Det, der piner allermost - men man vil ikke blande sig - er bærrerne, der ikke bliver plukket, og frugten, der ligger og rådner

under træerne.

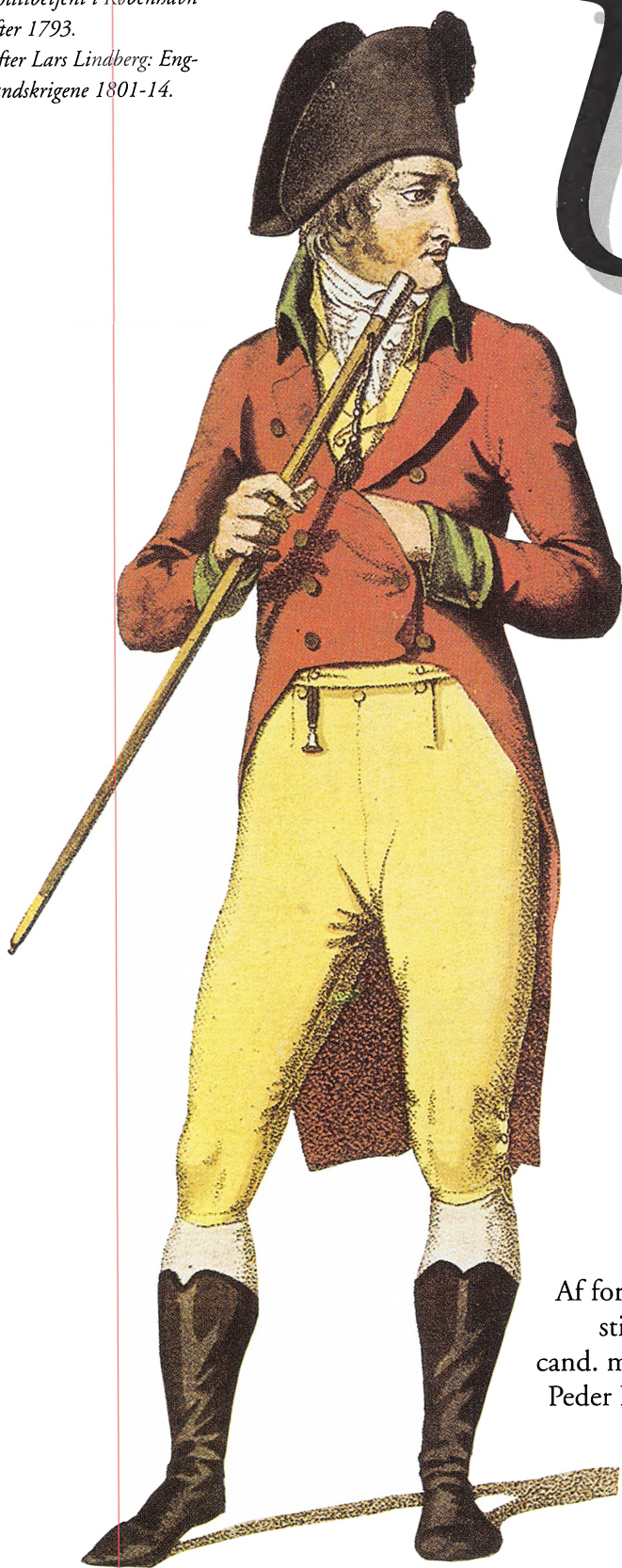
De ved det gør ondt; men de ved ikke, at det gør så ondt, fordi det er det sidste og endelige brud med den traditionelle kvindekultur på landet, bruddet på den røde tråd, der er gået gennem landbokvindens historie siden jæger- og samlerstadiet og næsten til i dag, at intet måtte gå til spilde, og at man skulle have forråd at tage af og noget at stå imod med.

At forstå alt er at tilgive alt. Hvis de ældre, dygtige, men nu forgræmmede landbokvinder havde kendt deres formødres liv og historie, da ville alt have været lettere og tolerancen større. Så ville de sige, i stedet for at kritisere svigerdatteren, at det kan da godt være, at bedstemor satte en ære i blanke ruder, men tipoldemor havde svært ved at se ud af sine snavsede vinduer. Hvor den ene havde et køkken, der var som blæst, havde den anden hønsene på bordet, katten havde hovedet i flødekanden, og hunden labbede vand af spanden ved siden af ildstedet.

Herregud, det gik jo allsammen alligevel, og kunne de gamle lære at tilpasse sig, at leve med forandringer, at sove i hvidlakeret dobbeltseng i stedet for i mørke, lune eller klamme alkover, lære at spise med kniv og gaffel i stedet for at bruge fingrene, ja, så må man også selv kunne lære at tage nye livsformer og adfærdsmønstre i stiv arm.

*Politibetjent i København
efter 1793.
Efter Lars Lindberg: Eng-
landskrigene 1801-14.*

Af forsknings-
stipendiat,
cand. mag. Karl
Peder Pedersen

U NIFORMS

MANI

I årene omkring 1800 ændredes bybilledet i Danmark markant; når man færdedes på gader og torve, stødte man stadig oftere på folk i uniformer, og kiggede man godt efter, ville man opdage, at mændene med napoleons-hattene og guldepauletterne langt fra altid var militærfolk, men måske byfogeden eller amtmanden. Det var nemlig sket det, at landets civile embedsmænd i disse år begyndte at blive uniformerede, og ofte iklædtes de det oldenborgske dynastis flotte røde og gule farver; dem vi i dag kender fra postvæsenet.

EMBEDSMÆND I FUNKTION

Det hele startede i 1793, hvor Københavns politi fik uniformer. Begrundelsen var den, at ingen borgere under politiaktioner skulle kunne undskylde sig med, at de ikke vidste, at det var politiet, de stod over for. Samme forklaring genbrugtes, da politiet i Bergen uniformeredes i 1796, og igen i 1800, hvor byfogederne i de danske stiftsbyer tildelte tjenesteuniformer. Året efter blev også landets stiftamt- og amtmænd uniformerede, og samtidig oprettedes - under indtryk af udsigten til krig - borgervæbninger i de større byer, og disse lokale hjemmeværn fik alle hver deres reglementerede uniform.

Historikeren Laurids Engelstoft har omtalt 1801 som året, hvor uniformsmanien greb alt og alle. Vanskeligt kunne han skjule sin forargelse over de betydelige summer, det gik til indkøb af guld- og perlestikkerarbejder i Hamborg, og han

noterer sig med stor fornøjelse, at det medicinske fakultet i et høringssvar om emnet ironisk havde svaret, at der skulle mere end uniformer til for at få gjort kål på kvaksalverne.

Det væsentlige sigte med at uniformere det civile embedsmandskorps i Danmark var i begyndelsen, at embedsmænd i funktion skulle kunne udføre deres opgaver, uden at de behøvede at bruge tid på at slå deres autoritet fast. Men uniformen understregede jo også embedsmandens rolle som kongens og statens repræsentant, og den blev snart et symbol på denne myndighed. Derfor forbødes det da også i 1801 almindeligt dødelige at bære uniformer, og denne lov er stadig gældende, bortset fra straffebestemmelserne, der moderniseredes i 1930.

FRA KONGETJENER TIL STATSFUNKTIONÆR

I 1803 fik også embedsmændene i det centrale regeringsorgan, Danske Kancelli, samt i Højesteret uniformer, og i 1808 kom turen til landets postmestre, men derefter gik der kun få år, før glandsen gik af Skt. Gertrud. Danmark havde siden 1807 været i krig med England, og i 1813 gik staten bankerot. Året forinden havde Frederik VI afskaffet de kostbare skulderepauletter og gallauniformer for alle civile og militære, alene med undtagelse af generaler, admiraler og diplomater. Tydeligere kunne det næsten ikke signaleres, at festen var forbi, og den grå hverdag som småstat ventede forude. Og selv om officererne fik deres epauletter tilbage i 1822, måtte amtmændene vente helt til 1840, før de igen blev forgyldte.

Efter enevældens afskaffelse i 1848-49 ændredes de civile embedsuniformer iøjnefaldende. De oldenborgske farver forsvandt, og i stedet reglementeredes mørkeblå uniformer, der f. eks. for amtmændenes vedkommende har været i brug helt frem til nutiden.

Uniformeringen omkring 1800 markerer en væsentlig - og festlig - fase i den civile embedsmandsrolles udvikling fra kongetjener til statsfunktionær. Før 1800 var det manden der talte, men nu blev embedet stadig vigtigere, og dermed fik uniformen, der jo netop synliggjorde embedsfunktionen, en vigtig plads. I dag er uniformer så godt som forsvundet fra den civile administration; magten er blevet anonym og magtsymbolerne langt mere diskrete.

Daglig uniform for stiftamt- og amtmænd efter 1801

Foto: Rigsarkivet

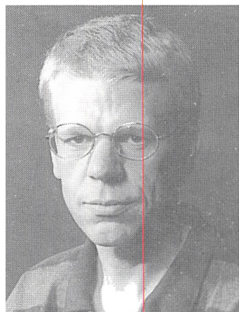

“E N HØJST

UBEHAGELIG SITUATION”

Bankkriser er ikke noget nyt fænomen, men har eksisteret lige så længe som bankvæsenet. Spørgsmålet om bankkrisers udvikling og løsning er atter højaktuelt og belyses i denne artikel af kandidatstipendiat Per H. Hansen, Center for Historie, Odense Universitet.

Per H. Hansen

På det seneste har fremtrædende personer fra finansverdenen, Finanstilsynet og regeringen samstemmende givet udtryk for, at staten ikke bør støtte kriseramte finansvirksomheder. Hvis der opstår problemer i f.eks. banker, hvor der må gribes ind, må støtten komme fra erhvervslivet selv. Til gengæld forventer finanssektoren sig fritaget for ny begrænsende lovgivning.

Der synes altså at være bred enighed om, at finanssektoren må klare sig selv, også i krisesituationer. Sådan har det stort set altid været for den øvrige del af erhvervslivet, men banker har i årevis udgjort en vigtig undtagelse. Det blev senest demonstreret, da Finanstilsynet og Nationalbanken udstedte støtteerklæringer til Unibank i forbindelse med rygter om dennes forestående betalingsstandsning. I modsætning hertil var der ingen overvejelser om støtte til for eksempel Nordisk Fjer, da selskabet viste sig at være insolvent.

Det er endnu for tidligt at sige, hvordan reaktionen i realiteten vil være fra statens og erhvervslivets side, hvis danske storbanker trues af sammenbrud, som det er set i Sverige, Norge og Finland. Der er næppe tvivl om, at erklæringerne om, at erhvervslivet selv må klare ærterne, og at befolkningen må vænnes til, at banker kan

bryde sammen på linie med andre former for virksomheder, har karakter af besværgelser.

STATSLIG STØTTE?

Der findes nemlig fortsat banker, der simpelthen er “too big to fail”. Ganske vist er “too big to fail” doktrinen i de senere år blevet udsat for hård kritik, men intet moderne samfund kan klare konsekvenserne af sammenbrud blandt dets allerstørste banker.

Når bankerne afviser tanken om støtte fra staten i en akut krisesituation, er det fordi de frygter, at krisestøtte fra staten - d.v.s. skatteyderne - vil blive fulgt op af krav fra politisk side om strengere lovgivning. Et blik på de sidste godt 100 års lovgivning på det finansielle område viser, at frygten ikke er uberettiget, idet der er en klar sammenhæng mellem forekomsten af bankkriser og efterfølgende gennemførelse af banklovgivning.

Det er ellers ikke tilfældigt, at det som oftest har været staten og Nationalbanken, der har ydet den nødvendige støtte til kriseramte banker. De ligger nemlig ikke i konkurrence med den eller de kriseramte institution(er). Hvis man overlod støtteaktioner til for eksempel en stor privat

bank, kunne det ikke udelukkes, at den ville benytte sig af situationen til at slippe af med en konkurrent.

Statslig støtte til store kriseramte banker er således blevet normen, men fra forskellig side er det blevet fremhævet, at denne funktion udmærket kan udføres af private institutioner, f.eks. andre banker. Der findes da også eksempler på, at bankerne i et land selv har klaret problemerne i krisesituationer.

FYENS DISCONTO KASSE

I Danmark er der dog så mange eksempler på statens eller Nationalbankens støtte til bankvæsenet i en krisesituation, at vi kan tale om en rod-fæstet tradition. Det forekom i 1857, i 1876-78, i 1907-08, i 1920'erne og i 1980'erne. Landmandsbankkrakket i 1922 er således langt fra enestående, men blot det mest kendte eksempel.

Der findes imidlertid også eksempler på privat støtte til en kriseramt bank, bl.a. Danmarks største provinsbank, Fyens Disconto Kasse i Odense. Den havde virket i ca. 30 år, da den under lavkonjunktoren 1876-78 kom i svære vanskeligheder og måtte have hjælp udefra. Ud over at være interessant som et eksempel på en privat støtteoperation er det også spændende at følge krisen set fra de involverede bankfolks side.

Baggrunden for krisen var, at banken i de gode år ca. 1871-75, under ledelse af den meget aktive Lorenz Bierfreund, havde involveret sig stærkt i oprettelse og finansiering af industrivirksomheder og andre aktieselskaber. Da konjunkturerne vendte i 1875, mistede banken indlån, samtidig med at en meget stor del af dens aktiver var placeret i udlån og aktier, som ikke umiddelbart kunne realiseres eller belånes. Bankens søgte at løse likviditetsproblemerne ved at trække på forretningsforbindelser i ind- og udland.

Optakten fandt sted en smuk sensommerdag i slutningen af august 1877, da Bierfreund skrev til bankens forbindelse i hovedstaden, Privatbanken, hvis direktør var C.F. Tietgen. Bierfreund oplyste, at han på grund af tidernes ugunst var nødt til at betale Discontokassens tyske forbindelse, brødrene Baur i Altona, et tilgodehavende på en halv million rigsmark ved at trække en ny væksel på firmaet, altså forny lånet.

VÆRDIPAPIRER SOM SIKKERHED

I september besværede Tietgen sig over Discontokassens store gæld til Privatbanken på kr. 600.000. Bierfreund kunne dog berolige Tietgen med, at Baur havde indvilget i at lade Discontokassen trække vekslers på op til 500.000 rigsmark, så Privatbanken kunne få afdrag, når den ønskede det. Som betingelse for vekselkrediten havde Baur krævet at få en del af Discontokassens beholdning af værdipapirer som sikkerhed.

Måneden efter tårnede problemerne sig op. Den 13. oktober, lidt over middag, telegraferede Bierfreund til Tietgen, at Baur ikke ville acceptere vekslerne, og altså alligevel ikke yde Discontokassen mere kredit. Efter halvanden time sendte Bierfreund et nyt telegram, hvori han fortalte, at Baur ville acceptere vekslerne, hvis Privatbanken ville garantere. Efter forgæves at have afventet garantiilsagn fra Privatbanken telegraferede Bierfreund kl. 18.12 for tredje gang til

*Fyens Disconto Kasses
ejendom, opført 1873-
1874, på et postkort fra
Odense fra ca. 1912.*

Tietgen: "Hvorfor ikke give ønskede garanti, hvorved sagen jo i orden, tjen mig, gør det. Jeg helst fri for rejsen netop nu, bedre når man har sunnet sig."

I breve af samme dato lovede Bierfreund Tietgen, at han ville indskrænke Discontokassens udlån mest muligt, hvis Privatbanken ville garantere.

Dét ville Privatbanken imidlertid ikke. I en svarskrivelse, afsendt samme dag, revsede Tietgen Bierfreund: "Altså min anelse slog til, og det er en højst ubehagelig situation, hvori De har bragt både Dem selv og os ... men det kan jo ikke nytte at kigge efter spildt mælk, men vi må se at gøre gode miner til slet spil." Garanti for Discontokassens lån kunne der ikke blive tale om.

SAMMENBRUD?

Tietgen mente, at Bierfreund måtte rejse til Altona og bringe Baus til at acceptere vekslerne. Han frygtede, at Baus ville bruge de værdipapirer, som Discontokassen havde deponeret for lånene, som sikkerhed for en allerede løbende

Bankdirektør Lorenz Bierfreund.

Foto: Det kgl. Bibliotek.

kredit på 500.000 rigsmark. Det ville ganske vist være en slyngelstreg, men det var set før. Bierfreund måtte insistere på overholdelse af en aftalen om to gange 250.000 rigsmark. I modsat fald ville det "... være kompromitterende ... for os, hos hvem De altid få store forskud uden sikkerhed ..." Tietgen fandt det sandsynligt, at Baus hellere ville give efter end miste forbindelsen, og med de store forskud, som Discontokassen havde hos Privatbanken, kunne den iøvrigt ikke klare sig uden kreditten.

Man aner en stigende nervøsitet hos Tietgen for, at Discontokassen stod over for et sammenbrud, hvilket ville medføre betydelige tab for Privatbanken, der selv var i en trængt situation i denne periode. Ved personligt fremmøde hos Baus lykkedes det dog Bierfreund at få Baus til at acceptere den ene væksel på 250.000 rigsmark. Bierfreund anså det nu for muligt - med Privatbankens hjælp - at ride stormen af, men Tietgen gjorde sig ingen illusioner. Den 18. oktober konstaterede han tørt, at Baus sad inde med Discontokassens sidste sikkerhed, og han spekulerede på, hvad bankens London-forbindelse, Westenholz, ville stille op, hvis deres fordring på Bierfreunds bank ikke blev indfriet. Nu var banken nødt til at indrette sine dispositioner efter realiteterne, indskrænke sine udlån og undlade at trække mere på Privatbanken.

PANIK

Bierfreund havde svært ved at leve op til Tietgens krav om indskrænkning af udlånene. Allerede dagen efter, den 19. oktober, klagede Tietgen til Bierfreund over, at han havde udlånt 15.000 kr. til direktøren for Handelsbanken i Nyborg. Efter Tietgens mening burde lån til konkurrenten dog være udelukket i så kritisk en situation.

På Tietgens kritik af at have sendt hele Discontokassens sikkerhed til Baus, svarede Bierfreund den 21. oktober, at det kunne være temmelig ligegyldigt, hvor værdipapirerne lå. Den slags papirer kunne nemlig hverken sælges eller belånes.

I slutningen af november blev Bierfreunds resignation vendt til panik. Baus havde påny nægtet at acceptere en væksel fra Discontokassen, med mindre Privatbanken ville garantere. Hvis ikke Baus accepterede, ville Discontokassen ikke kunne indfri et lån, der forfaldt 3 dage sene-

re, den 28. november. Det ville, skrev Bierfreund til Tietgen, være "... alt for pinligt at se vore (veksler) protesteret, men hvad er der at gøre, hvis de fortsætter vægringen?" Privatbanken forbarmede sig over Bierfreund og Discontokassen og bragte Baur til at acceptere ved at lade accepten ske for Privatbankens regning. Ved årsskiftet kunne Bierfreund derfor sende en nytårshilsen til Tietgen i håbet om, at bankens problemer var overstået.

KUNSTSTYKKE

Tietgen lod dog ikke Bierfreund forblive i troen, idet han den 3. januar 1878 returnerede nytårshilsenen: "Tak for Deres venlige ønsker. Jeg ønsker også Dem fred i det nye år, thi færdig med Deres genvordigheder er De jo næppe." Tietgen erkendte dog, at Bierfreund i december 1877 havde disponeret fornuftigt, og udtalte sin glædelige overraskelse derover.

Bierfreund var tilsyneladende blevet lidt mere forsigtig i sine dispositioner, og det lykkedes ham endda at indfri vekslen på Baur på 250.000 rigsmark den 12. januar uden at trække en ny vekslen på dem. I februar gentog han kunststykket med en vekslen på 500.000 rigsmark, og hensigten var tydeligvis at bringe Discontokassen i en bedre forhandlingsposition over for Brødrene Baur. Hvordan det lykkedes for Bierfreund at indfri de store gældsposter, står ikke helt klart, men i hvert fald trak han en vekslen på 15.000 pund sterling hos Westenholz i London. Således rustet var Bierfreund klar til at rejse til Hamborg for at søge en afklaring på forholdet til Baur.

I mellemtiden var der taget skridt til at søge at sikre Discontokassen, hvis forholdet til Baur skulle gå i stykker, inden bankens stilling var forbedret.

RØG AF EN BRAND

Fyens Disconto Kasses problemer var ikke gået ubemærket hen i bankverdenen. Som så ofte før og siden var rygter begyndt at tage form, og netop rygter om en banks svage stilling kan ofte blive dødsstødet. At kendskabet til bankens situation var spredt blev åbenbart, da Hamborg-finansmanden Carl Henrich Donner under et møde med Tietgen omtalte Discontokassens problemer med Baur. I nytårsbrevet til Bier-

freund af tredje januar 1878 nævnte Tietgen Donners bemærkninger og tilføjede, at han næppe var den eneste, der havde hørt om problemerne.

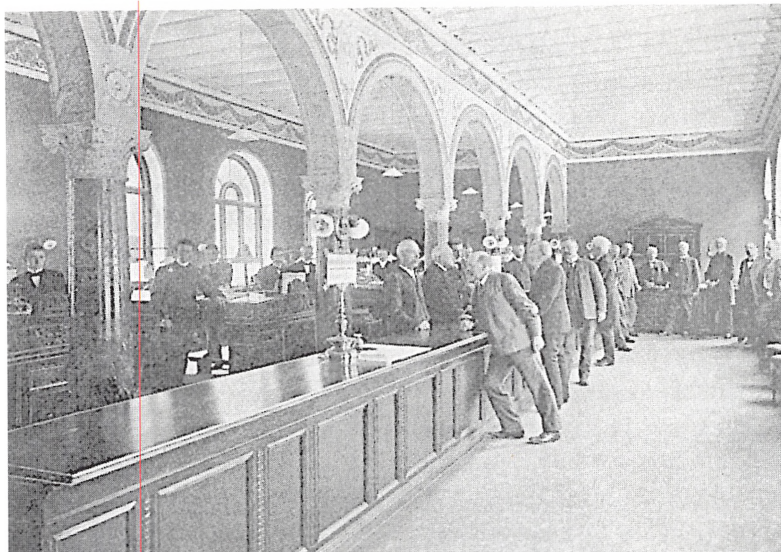
Donner havde absolut ikke været lun på et forslag fra Tietgen om at overtage Discontokassen fra Baur. Han mente ikke, at der gik røg af en brand uden, at der var ild, så Discontokassen måtte være dårligt stillet. Han kunne godt se, at banken ikke kunne blive hos Baur, men var ikke indstillet på at tage over.

Her trådte Tietgen til som den frelsende engel, idet han forklarede Donner, at Discontokassen "... ligesom alle andre, havde brændt for meget fast, og vel også i dårlige sager, men at selv om de havde en million af slige rariteter, måtte den dog være god nok."

Den store nordiske finans-troldmand, C.F. Tietgen i bladet "Punch"s karikatur fra 1878.

Situationen var kritisk for Discontokassen. Banken kunne risikere at komme i en situation, hvor indlån blev trukket ud af nervøse sparere

Ekspeditionslokalet i Fyens Disconto Kasse ved århundredeskiftet.

samtidig med, at der ikke var mulighed for at skaffe penge andre steder fra. Det har formentlig været baggrunden for Bierfreunds beslutning om at søge lånet hos Baus dækket på anden måde end ved et lån hos Baus.

STATUS

Heldigvis for Bierfreund gik Donner endelig ind på tanken om måske at tage Discontokassen som kunde. Tietgen rådede Bierfreund til at sørge for, at henvendelsen til Donner skete på det tidspunkt, hvor Discontokassens stilling var bedst mulig, idet Donner ville ønske en oversigt over bankens status og en liste over dens beholdning af værdipapirer. Endelig bemærkede Tietgen, at han ville sætte pris på at være med til at redigere det brev til Donner, hvori Discontokassen skulle søge at blive accepteret som kunde hos denne.

En måned senere måtte Bierfreund imidlertid sande, at man ikke skal sælge skindet, før bjørnen er skudt. Den anden februar skrev Tietgen, at Donner alligevel ikke ville tage Discontokassen. Det var en slem forringelse af Discontokassens forhandlingsposition over for Baus, idet Bierfreunds optræden over for Baus "... ville være langt lettere at bestemme, når man med bestemthed vidste at D(onner) ville tage Dem ..., men den gik altså ikke. Uden en sådan vished vil det være alt for farligt at bryde med Baus, og der er altså nu ikke andet for end at se at få et så godt arrangement som muligt med disse." Forhandlingerne med Baus skulle efter Tietgens mening ske skriftligt, og Bierfreund burde

anmode om en kredit på ikke under en halv million rigsmark. Som en trøstende bemærkning fremhævede Tietgen, at når landmanden atter begyndte at spare penge op, i stedet for at behøve kredit, ville Discontokassen formentlig helt kunne undvære en kredit hos Baus.

VEKSLERNE INDFRIES

Bierfreund mente ikke, at skriftlige forhandlinger ville være bedst. Det var ikke nogen god ide, "... thi det bliver bestemt ikke til andet end vrøvl", men hvis Tietgen insisterede, ville han bøje sig. Bierfreunds forslag gik ud på at indfri vekslerne på Baus på 500.000 rigsmark og derefter rejse til Altona for at forhandle personligt med bankhuset.

Allerede dagen efter skrev Tietgen, at hvis Bierfreund virkelig kunne klare at indfri lånet uden at trække nye vekslere på Baus eller Privatbanken, ja så var han enig i, at dét var den bedste fremgangsmåde. Han ville så meddele Donner, at Bierfreund var rejst til Hamborg for at ordne sig for fremtiden, og at Tietgen "... i den anledning har foreslået Dem at tale med Donner, hvis de ikke skulle blive enig med Baus; det ser bedre ud end at komme med en introduktion."

Som nævnt oven for lykkedes det faktisk Bierfreund i februar at indfri vekslerne på 500.000 rigsmark. Enig med Baus blev han derimod ikke. Den 22. februar skrev han til Tietgen: "Jeg har nu brudt med Baus og arrangeret med Donner, som var meget forekommende." I et tidligere brev af 11. februar havde han været så forudseende at bede Tietgen drage omsorg for, at Donner ikke blev bekendt med, at Discontokassens dækning af Baus var sket ved lån hos blandt andet Westenholz.

SMULT VANDE

Bierfreund fik oprettet en kredit hos Donner på 300.000 rigsmark. Det var ganske vist ikke helt så meget, som han havde ønsket, men han fandt ikke tiden inde til at insistere og var tydeligvis lettet over det heldige udfald: Donner "... gjorde et rigtig godt indtryk ..., og lo hjerteligt over fortællingen om Baus."

Discontokassens værdipapirer, som Baus havde haft som sikkerhed, blev overført til Donner, der spurgte Tietgen, hvad de kunne indbringe ved salg. Tietgen lod spørgsmålet gå videre til

Bierfreund, som svarede overraskende positivt, taget i betragtning, at han kun 4 måneder tidligere havde skrevet, at den slags papirer hverken kunne sælges eller belånes.

Det lykkedes altså Fyens Disconto Kasse at ride stormen af og komme ind i smult vande igen. Det meget stramme pengemarked lettede, indskuddene strømmede tilbage til banken, og konjunkturerne blev bedre. Ikke alle banker og sparekasser var så heldige som Fyens Disconto Kasse, men en del andre fik hjælp fra Nationalbanken.

Det specielle ved Discontokassens redning var, at den foregik ved hjælp af støtte fra private banker. Hvorfor hjalp de Discontokassen over vanskelighederne?

Det var næppe for Bierfreunds blå øjnes skyld, og givet er det, at en meget væsentlig forklaring på Privatbankens støtte må søges i det forhold, at banken havde store beløb til gode hos Discontokassen. En anden del af forklaringen er naturligvis, at både Privatbanken og Donner anså det for sandsynligt, at Discontokassen ville overleve krisen og dermed blive i stand til at bidrage til deres fremtidige indtjening.

For det tredje konkurrerede Discontokassen ikke med de to andre banker. Privatbankens forretningspolitik var nemlig, at den ikke anlagde filialer i provinsen, men i stedet opdyrkede samarbejdet med selvstændige provinsbanker. Hav-

de Privatbanken haft en filial i Odense, som f.eks. Handelsbanken fik i 1875, kan det ikke udelukkes, at udfaldet af Discontokassens alvorlige krise var blevet et andet.

FINANSIEL FØRSTEHJÆLP

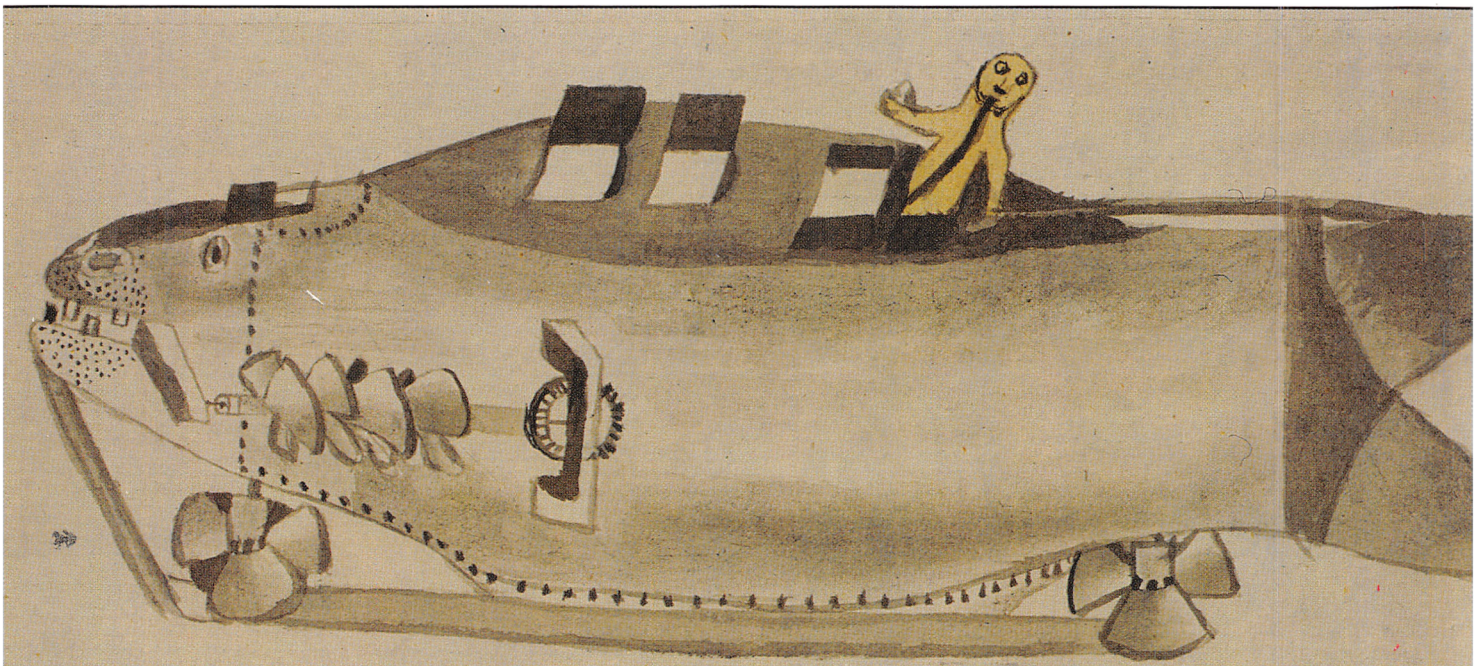
Fyens Disconto Kasses krise er et af mange eksempler på, at private banker kan yde finansiel førstehjælp til en kriseramte bank. Nationalbanken måtte imidlertid også støtte finanssektoren, og resultatet udeblev da heller ikke. Den første af en række love på bank- og sparekasseområdet, sparekasseloven af 1880, blev gennemført af Rigsdagen. Om det var gået anderledes, hvis Fyens Disconto Kasses problemer ikke var blevet løst af det private erhvervsliv, men af staten, er umuligt at vide, men det er temmelig sikkert, at den private støtteaktion kun kunne gennemføres, fordi Discontokassen var et relativt lille pengeinstitut. Om erhvervslivet ved egen hjælp kunne have klaret en redningsaktion for en af landets største banker er nok mere tvivlsomt. Det er det stadig.

KILDER

Fyens Disconto Kasses arkiv i Erhvervsarkivet samt C.F. Tietgens privatarkiv i Rigsarkivet.

Flakhaven i Odense ca. 1875. Diskontokassens bygning ses til højre bag den gamle gadelygte.

S. n. 1 & 2.

